

๑๑. นามรูปแห่งเบญจขันธ์

The Physical and Mental Phenomena of Existence

ขอน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

In Honor of the Blessed One of the Fully Enlightened One

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2016

ความสำคัญของบทความ

การปฏิบัติธรรมที่เริ่มต้นอย่างผิดขั้นตอนด้วยความไม่รู้จักจริง [อวิชชา] หรือความหลงงมงาย [โมหะ] นั้น ย่อมกลายเป็นความหายนะแห่งชีวิตในชาตินี้ได้ พระธรรมคำสอนของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นเรื่องการบริหารจัดการจิตโดยตรง เพื่อให้ผู้ปฏิบัติเกิดความรู้สึกนึกคิดในการปล่อยวางความยึดมั่นในอุปาทานขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นสภาวะธรรมแห่งสังขตธรรมในวิภวภูติ โดยนำชีวิตดำเนินไปสู่ “พระนิพพานอันเป็นสันติบท” [วิภวภูติ] กล่าวโดยย่อ คือ บุคคลนั้น ต้องเกิด “ดวงตาเห็นธรรม” ด้วยปัญญาที่เห็นธรรมตามเป็นจริง ด้วยปัญญาที่ว่า: “สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดเป็นธรรมตา สิ่งนั้นทั้งปวงย่อมดับไปเป็นธรรมตา” เมื่อประคองจิตยกขึ้นสู่ภูมิแห่งอริยบุคคลได้แล้ว ปัญญาที่รู้คมชัดด้วยอภิญญาย่อมเกิดขึ้น ที่จะชักนำไปสู่ “ปัญญาตรัสรู้” [สัมโพธิ] ที่ประกอบด้วย (๑) **ปัจจุเวกขณญาณ** ด้วย **ญาณทัสสะอันปริวัฏฏ์ ๓ มีอาการ ๑๒** กับ (๒) **อาสวักขยญาณ** มีอาการ ๖๔ [อนัญญาตัญญูสสามินทริย์-อัญญินทริย์-อัญญาตาวินทริย์] เมื่อเกิดปัญญารู้แจ้งแห่งตลอดในอาณาจักรธรรม [ธรรมจักร] ดีพร้อมแล้ว จึงเป็นการเข้าถึง “สัจภาวะแห่งพระนิพพาน” ได้ โดยแยกออกเป็น ๒ อาการ ได้แก่ (๑) “**สอุปาทิเสสนิพพาน**” คือ พระอรหันต์ยังมีชีวิตอยู่ กับ (๒) “**อนุปาทิเสสนิพพาน**” คือ พระอรหันต์ผู้ดับขันธปรินิพพาน [ชีวิตสมสึสีบุคคล-พระอเสขะ] ฉะนั้น องค์ความรู้ที่เข้าใจได้อย่างถูกต้องตาม “**กฎธรรมชาติ**” จึงเป็นปัจจัยสำคัญสนับสนุนในการบรรลุอริยมรรคในพระศาสนา นี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแก้ปัญญาในโทษใหญ่ คือ “**ขันธ์ ๕-เบญจขันธ์**” จะเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวิภวภูติ หรือขอลาจากวงเวียนชีวิตนี้ ก็อยู่ที่ขันธ์ทั้ง ๕ นี้ ถ้าชอบถือขันธ์ ก็อยู่ในวิภวภูติต่อไป ถ้าวางขันธ์ทิ้งไป ก็อยู่ในวิภวภูติ [นิพพาน] เป็นอมตธาตุ ซึ่งสิ้นแล้วแห่งการเวียนว่ายตายเกิดอีก นั่นคือ ไม่มีเกิดกับดับอีก ฉะนั้น การปฏิบัติธรรมจึงเป็นการกำหนดสติตามพิจารณาตัวตน [นามรูปแห่งขันธ์ ๕] ให้รู้อย่างเท่าทัน และให้เห็นจริงตามอริยสัจธรรม [อริยสัจ ๔] ถ้าจะว่าง่ายก็ง่าย ถ้าจะว่ายากก็ยากอยู่ที่ปัญญาของแต่ละบุคคล.

บทความที่ ๑๓ ประจำปี ๒๕๕๕ – นามรูปแห่งเบญจขันธ์

องค์ประกอบสำคัญที่รวมกันเป็นหน่วยรวมชีวิตของมนุษย์นั้น จะประกอบด้วยปัจจัยหลายอย่าง เช่น กรรมปัจจัย วิปากปัจจัย อาหารปัจจัย ขันธ์ ๕ อายุขณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ เป็นต้น ซึ่งเรียกรวมๆ ว่า “สังขตธรรมแห่งวิภูษะ” [สังสารทุกข์แห่งภวจักร] แต่มนุษย์ส่วนใหญ่ไม่ได้เข้าใจเป็นเช่นนี้ เพราะความไม่รู้จริงในหลักธรรมคำสอนของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีชื่อว่า “**อัมชปุถุชน-พาลปุถุชน**” คือ ผู้ไม่ได้ศึกษาพระธรรมของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อย่างถูกต้อง หรือ บุคคลที่เรียกว่า “**อัสสุตวาปุถุชน**” คือ “**ชนผู้ไร้การศึกษาพระธรรม**” หรือจะเรียกว่า “**ชนผู้หลงทิศ**” ก็ไม่ผิด ก็น่าจะได้เช่นกัน นั่นคือ “**บุคคลผู้มีจลาทิกฺขณิ**” อันประกอบด้วยอกุศลธรรมเหล่านี้ (พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 20-21 FILE 76) ได้แก่

- (๑) “**ทิกฺขณวิสุทฺถายิกะ**” [ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิกฺขณิ] ความเห็นผิดเมื่อเกิดข่มขัดแย้ง และทวน “**สัมมาทิกฺขณิ**” ไป
- (๒) “**ทิกฺขณวิปผันทิตะ**” [ความผันแปรแห่งทิกฺขณิ] เพราะอรรถว่า ผันแปรผิรุปร่างแห่งทิกฺขณิ เพราะบางครั้งก็ถือเอา ความเที่ยง [สัสสตทิกฺขณิ] บางคราวก็ถือเอาความขาดสูญ [อฺจฺเจททิกฺขณิ] เพราะบางคนผู้มีความเห็นผิดข่มไม่อาจตั้งอยู่ในสิ่งเดียว คือ บางคราวก็คล้อยตามความเที่ยง บางคราวก็คล้อยตามความขาดสูญ
- (๓) “**ทิกฺขณิ**” นั้นแหละ ชื่อว่า “**สัณฺโณชฺชน**” [สังโยชน] ด้วยอรรถว่า เป็นเครื่องผูก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า “**ทิกฺขณิสัณฺโณชฺชน**” [ทิกฺขณิสังโยชน]
- (๔) “**คาหะ**” [ความยึดถือ] เพราะอรรถว่า ข่มยึดอารมณ์ไว้มั่น เหมือนสัตว์ร้ายมีจระเข้ เป็นต้น เอาปากจับคนไว้มั่น ฉะนั้น
- (๕) “**ปติภฺฐวาทะ**” [ความตั้งมั่น] เพราะตั้งไว้โดยเฉพาะ จริงอยู่ ความตั้งมั่นนี้ ตั้งมั่นแล้วยึดไว้โดยความเป็นไปอย่างมีกำลัง
- (๖) “**อภินิเวสะ**” [ความยึดมั่น] เพราะอรรถว่า ข่มตั้งมั่นโดยความเป็นของเที่ยง เป็นต้น
- (๗) “**ปรามาสะ**” [ความถือผิด] เพราะอรรถว่า ก้าวล่วงสภาวะธรรมแล้ว ถือเอาโดยประการอื่นด้วยอำนาจแห่งความเที่ยง เป็นต้น
- (๘) “**กฺุหมัคคะ**” [ทางชั่ว] เพราะอรรถว่า เป็นทางอันบัณฑิตเกลียด เพราะเป็นทางนำความพินาศมาให้ หรือเป็นทางแห่งอบายทั้งหลายที่บัณฑิตเกลียด
- (๙) “**มิจฺฉาปะละ**” [ทางผิด] เพราะเป็นทางตามความไม่เป็นจริง
- (๑๐) “**มิจฺฉัตตะ**” [ภาวะที่ผิด] เพราะเป็นสภาพผิดเหมือนกัน

เหมือนอย่างว่า “**ชนผู้หลงทิศ**” แม้ยึดถือว่า: “**ทางนี้คือทางของบ้าน โนน**” ดังนั้น ก็ไม่ยังบุคคลนั้นให้ถึงบ้านได้ ฉะนั้น “**บุคคลผู้มีจลาทิฏฐิ**” แม้ยึดถือว่า: “**ทางนี้เป็นไปสู่สุคติ**” ดังนั้น ก็ไม่สามารถถึงสุคติได้ ฉะนั้น” ดังชื่อว่า “**ทางผิด**” เพราะเป็นทางตามความไม่เป็นจริง ทางนี้ ชื่อว่า “**มิถิลัตตะ**” เพราะมี “**สภาพผิด**” ที่ชื่อว่า “**ติตตะ**” [ลัทธิเป็นดังท่า] เพราะ เป็นที่ๆ พวกคนพาลเข้าไป โดยการหมุนไปมาในที่นั้น “**ติตตะ**” [คือลัทธิ] นั้นด้วย เป็น “**อายตนะ [บ่อเกิด] แห่งความฉิบหาย**” ด้วย เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า “**ติตถายตนะ**” [ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ] อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า “**ติตถายตนะ**” เพราะอรรถว่า เป็น “**อายตนะ**” ด้วยความหมายว่า “**เป็นส่วนลัญชาติ**” และด้วยความหมายว่า “**เป็นที่อาศัย**”

ฉะนั้น ก็เลสทั้งหลายเหล่านี้ก็มีมูลฐานมาจาก “**อวิชชา**” ที่สัมปยุตต์ด้วย “**กิเลสมูล ๓: โมหะ-โทสะ-โมหะ**” เพราะความไม่รู้จริง มนุษย์ส่วนใหญ่จึงเป็นผู้มีกิเลสตัดหาหนาคด้วยความยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์ทั้งหลายอย่างไม่มีสติสัมปชัญญะ [พวกขวัณหาย-ถึงจะทำพิธีสู่ขวัญให้ ขวัญก็ยังไม่ยอมกลับเข้าร่าง ชาวบ้านเรียกว่า “**ขวัญน้ำมีน**” ไม่กลัวหมอธรรม ตรงกันข้ามกับ “**พวกขวัญเสีย**” คือ ตกใจกลัว ขวัญหนีไปชั่วคราว ไม่ต้องจัดพิธีสู่ขวัญให้ เช่น ตกใจที่พวกผู้แทนมาเยี่ยม จะนำความเดือดร้อนมาให้ ตกใจครุมาเยี่ยมที่บ้าน เป็นต้น] ที่เรียกว่า “**อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์**” [ทุกข์สังข์] หรือยึดมั่นในความมีตัวตนอยากเป็นใหญ่ “**ตัวกู-ของกู**” [อัตตา-อัตตนิยะ: เมื่อมีอัตตา ก็ย่อมมีอัตตนิยะ เมื่อมีอัตตนิยะ ก็ย่อมมีอัตตา] ยิ่งพวกที่คิดผยองว่าตนเองฉลาดกว่าผู้อื่น [อวมานะ] นั้น ก็ยังมีคมนจนปัญญาปิดโอกาสในการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ จากผู้รู้ในอันควรเป็นไป คือ ไม่เป็นความจริงด้วย “**สัมมาทิฏฐิ**” หรือเป็นผู้ไม่ถือด้วย “**ทิฏฐิสัมปทา**” ก็เรียกง่ายๆ ตามภาษาชาวบ้านว่า “**มิถิลาทิฏฐิ**” อันเป็นความคิดเข้าป่าเข้าดงบังอี่ไป พวกหัวอ่อนจมปรักอยู่กลับความเห็นผิดๆ นี้ มักเป็นพวกที่เรียนสูงๆ แต่ลืมนำความคิดของตนเอง และชอบดูถูกคนอื่นว่าโง่ค้อยกว่าตน มีนิสัยเนรคุณผู้มีพระคุณได้ง่าย “**อกตัญญูชน**” [พวกลูกพ่อแม่ไม่สั่งสอนรวมถึงพวกครูไม่สั่งสอนด้วย หรือจะถึงกระทรวงด้วยก็ได้] แทนที่จะเป็น “**กตัญญูกตเวที**” หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น อุปนิสัยใจคอเช่นนี้ มีอยู่ใน “**พื้นจิตตสันดาน**” ที่เป็นตัวผลักดันให้สร้างกรรมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “**มโนกรรม**” [ทุจริต ๓-มิถิลาทิฏฐิ] ภาษาทางธรรมนั้น หมายถึง บุคคลผู้ไม่เจริญกุศลกรรมใน “**โยนิโสมนสิการ**” หมายถึง **การใช้ความคิดถูกวิธี** ความรู้จักคิดคิดเป็น คือ ทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย โดยนัยหมายถึง การคิดด้วยหลักปฏิจางสมุปปาทที่เกิดปัญญาเห็นจริงในกาลทั้ง ๓ ถ้าสมองไม่ทำงานตามเกณฑ์นี้ ย่อมเรียกว่า “**โง่บริสุทธิ์**” คือ เป็นความเขลาที่ครบวงจรหาสิ่งมาเปรียบเทียบไม่ได้ ในทางแก้ไขให้กินยา ๔ เม็ด ช่วยได้ ที่มีชื่อว่า “**อริยสังข์ ๔**” ทำให้เห็นทุกข์แห่ง “**ขันธ์ ๕**” ที่ยึดมั่น ทั้งการเกิดทุกข์ การดับเหตุแห่งทุกข์ สภาพปราศจากทุกข์ แนวทางดับทุกข์ ทั้งหมดเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับ “**นามรูปแห่งขันธ์ ๕**” รวมทั้ง **ปัญญาขันธ์-วิมุตติขันธ์-และ-ญาณทัสสนวิมุตติขันธ์** ดังรายละเอียดเพิ่มเติมต่อไปนี้

ธรรมชั้น ๕				
ศีลชั้น	สมาธิชั้น	ปัญญาชั้น	วิมุตติชั้น	วิมุตติญาณทัสสนชั้น
จรณะ	ฌาน	ญาณ	นิพพาน	ตรัสรู้
รูป	เจตสิก-จิต	ปัญญา-กรุณา [มหาโพธิสมภาร]		
อริยธรรม ๔				
อริยศีล	อริยสมาธิ	อริยปัญญา	อริยวิมุตติ	
ไตรสิกขา				
อริศีลสิกขา	อริจิตตสิกขา	อริปัญญาสิกขา		
โคตรภูญาณ				
ความเป็นปุถุชน		ความเป็นอริยบุคคล		
ข้อสมุฏฐาน: วัฏฏะ > วิวัฏฏะ		ข้อสมุฏฐาน: วัฏฏะ < วิวัฏฏะ		
มัฆมานุชัมมปฏิบัติ				
[A] ภาคทฤษฎี: มัชฌิมาปฏิบัติ				
เริ่มด้วยปัญญา	ดำเนินด้วยปัญญา	นำไปสู่ปัญญา		
[B] ภาคปฏิบัติ: อริยมรรคมีองค์ ๘				
อริปัญญาสิกขา	อริศีลสิกขา	อริจิตตสิกขา		
[C] เอกายนมรรค [อภิญาณะเทศิธรรม]				
โพธิปักขิยธรรม ๓๗: สติปัฏฐาน ๔-สัมมัปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทรีย์ ๕-พลัง ๕-มรรคมีองค์ ๘				
เบญจชั้น				
รูป	เวทนา	สัญญา	สังขาร	วิญญาณ
รูป	เจตสิก			จิต
หมายเหตุ: ปรหมัตถธรรม ๔ ได้แก่ จิต-เจตสิก-รูป-นิพพาน				

ในอันดับต่อไปนี้ ให้ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณาธรรมทั้งหลายเกี่ยวกับ “ชั้น ๕-เบญจชั้น” ดังนี้

“**ขันธ ๕-เบญจขันธ**” [The Five Groups of Existence] หมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ หมวดที่ ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา-เขา เป็นต้น ส่วนประกอบห้าอย่างที่ รวมเข้าเป็นชีวิต ได้แก่

- (๑) “**รูปขันธ**” [Corporeality Group] คือ กองรูป ส่วนที่เป็นรูป ร่างกาย พุทธิกรรม และคุณสมบัติ ต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและ อากาโร นั่นคือ ธรรม ๔ ได้แก่ รูป ๒๑-รูป ๒๘-มหาภูต ๔-อุปาทายรูป ๒๔
- (๒) “**เวทนาขันธ**” [Feeling Group] คือ กองเวทนา ส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ นั่นคือ ธรรม ๔ ได้แก่ เวทนา ๒-เวทนา ๓-เวทนา ๕-เวทนา ๖
- (๓) “**สัญญาขันธ**” [Perception Group] คือ กองสัญญา ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์ นั้นๆ ได้ ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ ๖ เช่นว่า ขาว ดำ ดี ชั่ว บ้าน พี่ช ัตว์ มนุษย์ เทพ เป็นต้น นั่นคือ ธรรม ๑ ได้แก่ สัญญา ๖
- (๔) “**สังขารขันธ**” [Mental-Formation Group] คือ กองสังขาร ส่วนที่เป็นการปรุงแต่ง สภาพที่ปรุง แต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพ ของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล อัปยากฤต นั่นคือ ธรรม ๔ ได้แก่ สังขาร ๓ (๑) -สังขาร ๓ (๒) -อภิ สังขาร ๓-เจตนา ๖
- (๕) “**วิญญานขันธ**” [Consciousness Group] คือ กองวิญญาน ส่วนที่เป็นการรู้แจ้งอารมณ์ ความรู้ อารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖ มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น นั่นคือ ธรรม ๑ ได้แก่ วิญญาน ๖

กล่าวโดยสรุป “**ขันธ ๕-เบญจขันธ**” ย่อลงมาเป็น “**ธรรม ๒**” คือ **สภาวะ-สิ่ง-ปรากฏการณ์** ได้แก่ (๑) “**รูป-รูปธรรม**” นั่นคือ **รูปขันธ ๑** [รูป] กับ (๒) “**นาม-นามธรรม**” นั่นคือ **นามขันธ ๔** [เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาน] อีกนัยหนึ่ง “**ขันธ ๕-เบญจขันธ**” ยังแยกเป็น “**ธรรม ๒**” ข้อที่พึงพิจารณา คือ (๑) **รูป-เจตสิก-จิต = ขันธ ๕** ที่สหระคด้วย “**ตัณหา-ทิฏฐิ**” คือ มีกรรมและวิบาก ซึ่งเป็นฝ่ายโลกียธรรม ที่เรียกว่า “**สังขต ธรรม**” ส่วนอีกฝ่ายหนึ่ง (๒) **รูป-เจตสิก-จิต = ขันธ ๕** ที่ไม่สหระคด้วย “**ตัณหา-ทิฏฐิ**” คือ ไม่มีกรรมและ วิบาก รวมกับ **นิพพาน** เป็นฝ่ายโลกุตตรธรรม [ปรมาตลธรรม ๔: จิต-เจตสิก-รูป-นิพพาน] และเฉพาะ “**นิพพาน**” เท่านั้น เรียกว่า “**อสังขตธรรม-วิวิฏฐะ-อมตธรรม**” อนึ่ง ถ้าผู้ปฏิบัติหมั่นประกอบมโนการ กรรมฐานบ่อยๆ ก็จะเห็นความจริงในธรรมทั้งหลาย [ธรรมจักร-ธรรมทั้งปวง-สหชาติธรรม: ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-กุศลธรรม-อกุศลธรรม-อัปยากธรรม-กามาวจรธรรม-รูปาวจรธรรม-อรูปาจร ธรรม-โลกุตตรธรรม] เพราะฉะนั้น โอกาสของผู้ศึกษาธรรมย่อมมีถึง “**ความตรัสรู้**” [Enlightenment] ได้ใน ชาตินี้ ซึ่งมีปัจจัยสำคัญเกี่ยวหนุนแห่ง “**โพธิสมภาร**” ใน ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) “**ปัญญา**” คือ ภาวะแห่งพุทธิ ที่ ต้องพึงพาตนเอง ไม่ใช่คนอื่น กับ (๒) “**กรุณา**” คือ ภารกิจในความเป็นพุทธะ ที่เห็นประโยชน์แห่งตนและ ผู้อื่น ให้เห็นธรรมเช่นอริยบุคคลทั้งหลายสรรเสริญ ดังนี้

“ธรรม ๒” [Phenomena] คือ สภาวะ-สิ่ง-ปรากฏการณ์ ได้แก่

- (๑) “อุปาทินนธรรม” คือ ธรรมที่ถูกยึด ธรรมที่ กรรม อันสัมปยุตด้วย ตัณหา และ ทิฏฐิ เข้ายึดครอง ได้แก่ “นามขั้น ๔” ที่เป็นวิบาก และ “รูป” ที่เกิดแต่กรรมทั้งหมด หรือ “อุปาทินนสังขาร” (ข้อ ๑ ในสังขาร ๒ คือ สภาวะที่ปัจจัยทั้งหลายปรุงแต่งขึ้น สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย) คือ สังขารที่ กรรม ยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่ อุปาทินนธรรม
- (๒) “อนุอุปาทินนธรรม” คือ ธรรมที่ไม่ถูกยึด ธรรมที่ กรรม อันสัมปยุตด้วย ตัณหา และ ทิฏฐิ ไม่เข้ายึดครอง ได้แก่ “นามขั้น ๔” ส่วนนอกนี้ “รูป” ที่มีไม่เกิดแต่กรรม และโลกุตตรธรรมทั้งหมด หรือ “อนุอุปาทินนสังขาร” (ข้อ ๒ ในสังขาร ๒) คือ สังขารที่ กรรม ไม่ยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่ อนุอุปาทินนธรรม ทั้งหมด เว้นแต่ “อสังขตธาตุ” คือ “นิพพาน”

นอกจากนี้ “ขั้น ๕-เบญจขั้น” ยังจัดเข้าใน “ปรมัตตธรรม ๔-Ultimate Realities” [โดยผู้ปฏิบัติธรรมต้องใช้เป็นเกณฑ์มาตรฐานแห่งอภิธรรมในการตีความ “นิมิต ๕” ในภาวนาภูมิ [สมณะกับวิปัสสนา] ได้แก่ รูป นิมิต-เวทนานิมิต-สัญญา nimิต-สังขารนิมิต-วิญญานนิมิต] ดังนี้

“ปรมัตตธรรม ๔” [Ultimate Realities] หมายถึง สภาวะที่มีอยู่โดยปรมาตม์-สิ่งที่เป็นจริงโดยความหมายสูงสุด หรืออีกนัยหนึ่ง มีนัยตรงกับ “ปรมัตตสัจจะ” [Ultimate Truth] หมายถึง ความจริงโดยปรมาตม์-ความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ โดยไม่ขึ้นต่อการยอมรับของคน-ความจริงตามความหมายขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะและเท่าที่จะกล่าวถึงได้ เช่นว่า รูป-นาม-เวทนา-จิต-เจตสิก เป็นต้น ได้แก่

- (๑) “จิต” [Consciousness] คือ สภาวะที่คิด ภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ ซึ่งประกอบด้วย “วิญญานขั้น”
- (๒) “เจตสิก” [Mental Factors] คือ สภาวะที่ประกอบกับจิต คุณสมบัติและอาการของจิต ซึ่งประกอบด้วย “เวทนาขั้น-สัญญาขั้น-และ-สังขารขั้น”
- (๓) “รูป” [Corporeality] คือ สภาวะที่เป็นร่าง พร้อมทั้งคุณสมบัติและอาการ ซึ่งประกอบด้วย “รูปขั้น”
- (๔) “นิพพาน” [Nirvana] คือ สภาวะที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง สภาวะที่ปราศจากตัณหา ซึ่งจัดเป็น “วิมุตติขั้น” ที่เรียกว่า “ขั้นวิมุตติ” [วิวิฏฐะ] คือ พ้นจากขั้น ๕ ทั้งปวง

พระอภิธรรมปิฎก

เล่มที่ ๒

วิภังค์ ภาคที่ ๑

ขออนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. ชั้นวิภังค์

สูตรต้นตภาชนีย

[A] ว่าด้วย รูปชั้น

(พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 2-4 FILE 77)

[๒] ในชั้น ๕ นั้น **“รูปชั้น”** [Corporeality Group] เป็นไฉน
รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ (๑) รูปอดีต (๒) รูปอนาคต (๓) รูปปัจจุบัน (๔) รูปภายในรูปภายนอก (๕) รูป
หยาบ (๖) รูปละเอียด (๗) รูปทรม (๘) รูปประณีต (๙) รูปไกล (๑๐) รูปใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกอง
เดียวกัน นี้เรียกว่า **“รูปชั้น”**

[๓] ในรูปชั้นนั้น (๑) **“รูปอดีต”** เป็นไฉน
รูปใด ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นแล้ว
ปราศไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ **“มหาภูตรูป ๔”** และ **“อุปาทายรูป ๒๔”** ที่อาศัย
“มหาภูตรูป ๔” นี้เรียกว่า **“รูปอดีต”**

(๒) **“รูปอนาคต”** เป็นไฉน
รูปใด ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดยิ่ง ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่
เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ **“มหาภูตรูป ๔”**
และ **“อุปาทายรูป ๒๔”** ที่อาศัย **“มหาภูตรูป ๔”** นี้เรียกว่า **“รูปอนาคต”**

(๓) **“รูปปัจจุบัน”** เป็นไฉน
รูปใด เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้ว ปรากฏแล้ว เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว
ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว ที่เป็นปัจจุบันสงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ **“มหาภูตรูป ๔”** และ **“อุปาทายรูป ๒๔”**
ที่อาศัย **“มหาภูตรูป ๔”** นี้เรียกว่า **“รูปปัจจุบัน”**

[๔] (๔) **“รูปภายใน”** เป็นไฉน
รูปใด ของสัตว์นั้น ๆ เอง ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคล อன்றที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฏฐิ
ยึดครอง ได้แก่ **“มหาภูตรูป ๔”** และ **“อุปาทายรูป ๒๔”** ที่อาศัย **“มหาภูตรูป ๔”** นี้เรียกว่า **“รูปภายใน”**

(๕) “**รูปภายนอก**” เป็นไฉน

รูปใด ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้น ๆ ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วย ตัณหาทิฏฐียึดครอง ได้แก่ “มหาภูตรูป ๔” และ “อุปาทายรูป ๒๔” ที่อาศัย “มหาภูตรูป ๔” นี้เรียกว่า “**รูปภายนอก**”

[๕] (๖) “**รูปหยาบ**” เป็นไฉน

จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ นี้เรียกว่า “**รูปหยาบ**”

(๗) “**รูปละเอียด**” เป็นไฉน

อิตถินทรีย์ ปุริสทินทรีย์ ชิวิตินทรีย์ กายวิญญุตติ วจิวญญุตติ อากาสธาตุ รูปลหุตา รูปมุตตา รูปกัมมัญญุตตา รูปอุปจยะ รูปสันตติ รูปขรตา รูปอนิจจตา กวฬิงการาหาร นี้เรียกว่า “**รูปละเอียด**”

[๖] (๘) “**รูปทรม**” เป็นไฉน

รูปใด ของสัตว์นั้นๆ ที่น่าคูหมิ่น น่าเหยียดหยาม น่าเกลียด น่าคำหาญ ไม่น่ายกย่อง ทรม รู้กันว่าทรม สมมติกันว่าทรม ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ารัก ไม่น่าชอบใจ ได้แก่ รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ นี้เรียกว่า “**รูปทรม**”

(๘) “**รูปประณีต**” เป็นไฉน

รูปใด ของสัตว์นั้นๆ ที่ไม่น่าคูหมิ่น ไม่น่าเหยียดหยาม ไม่น่าเกลียด ไม่น่าคำหาญ น่ายกย่อง ประณีต รู้กันว่าประณีต สมมติกันว่าประณีต น่าปรารถนา น่ารัก น่าชอบใจ ได้แก่ รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ นี้เรียกว่า “**รูปประณีต**”

หรือพึงทราบรูปทรมรูปประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงรูปนั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[๗] (๙) “**รูปไกล**” เป็นไฉน

อิตถินทรีย์ ปุริสทินทรีย์ ชิวิตินทรีย์ กายวิญญุตติ วจิวญญุตติ อากาสธาตุ รูปลหุตา รูปมุตตา รูปกัมมัญญุตตา รูปอุปจยะ รูปสันตติ รูปขรตา รูปอนิจจตา กวฬิงการาหาร หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ในที่ไม่ใกล้ ในที่ไม่ใกล้ชิด ในที่ไกล ในที่ไม่ใช่ใกล้ นี้เรียกว่า “**รูปไกล**”

(๙) “**รูปใกล้**” เป็นไฉน

จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ในที่ใกล้เคียง ในที่ใกล้ชิด ในที่ไม่ไกล ในที่ใกล้ นี้เรียกว่า “**รูปใกล้**”

หรือพึงทราบรูปไกลรูปใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงรูปนั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[B] ว่าด้วย เวทนาขันธ

(พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 5-7 FILE 77)

[๘] “**เวทนาขันธ**” [Feeling Group] เป็นไฉน

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ (๑) เวทนาอดีต (๒) เวทนาอนาคต (๓) เวทนาปัจจุบัน (๔) เวทนาภายใน (๕) เวทนาภายนอก (๖) เวทนาหยาบ-เวทนาละเอียด (๗) เวทนาทรม-เวทนาประณีต (๘) เวทนาไกล (๙) เวทนาใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่า “**เวทนาขันธ**”

[๙] ในเวทนาขันธนั้น (๑) “**เวทนาอดีต**” เป็นไฉน

เวทนาใด ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปรากฏไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นแล้ว ปรากฏไปแล้ว ที่เป็นอดีตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า “**เวทนาอดีต**”

(๒) “**เวทนาอนาคต**” เป็นไฉน

เวทนาใด ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดยิ่ง ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า “**เวทนาอนาคต**”

(๓) “**เวทนาปัจจุบัน**” เป็นไฉน

เวทนาใด เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้ว ปรากฏแล้ว เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว ที่เป็นปัจจุบันสงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า “**เวทนาปัจจุบัน**”

[๑๐] (๔) “**เวทนาภายใน**” เป็นไฉน

เวทนาใด ของสัตว์นั้นๆ เองซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฎฐิ ยึดครอง ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า “**เวทนาภายใน**”

(๕) “**เวทนาภายนอก**” เป็นไฉน

เวทนาใด ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้นๆ ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฎฐิยึดครอง ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า “**เวทนาภายนอก**”

[๑๑] (๖) “**เวทนาหยาบ–เวทนาละเอียด**” เป็นไฉน

อกุศลเวทนาเป็นเวทนาหยาบ กุศลเวทนาและอัพยาทเวทนาเป็นเวทนาละเอียด กุศลเวทนาและอกุศลเวทนาเป็นเวทนาหยาบ อัพยาทเวทนาเป็นเวทนาละเอียด ทุกขเวทนาเป็นเวทนาหยาบ สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาละเอียด สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นเวทนาหยาบ อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาละเอียด เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาหยาบ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาละเอียด เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาหยาบ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาละเอียด

หรือพึงทราบเวทนาหยาบเวทนาละเอียด โดยอาศัยเทียบเคียงเวทนานั้นๆ เป็นขั้นๆ ไป

[๑๒] (๗) “**เวทนาทรม–เวทนาประณีต**” เป็นไฉน

อกุศลเวทนาเป็นเวทนาทรม กุศลเวทนาและอัพยาทเวทนาเป็นเวทนาประณีต กุศลเวทนาและอกุศลเวทนาเป็นเวทนาทรม อัพยาทเวทนาเป็นเวทนาประณีต ทุกขเวทนาเป็นเวทนาทรม สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาประณีต สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นเวทนาทรม อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาประณีต เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาทรม เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาประณีต เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาทรม เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาประณีต

หรือพึงทราบเวทนาทรมเวทนาประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงเวทนานั้นๆ เป็นขั้นๆ ไป

[๑๓] (๘) “**เวทนาไกล**” เป็นไฉน

อกุศลเวทนาไกลจากกุศลเวทนาและอัพยาทเวทนา กุศลเวทนาและอัพยาทเวทนาเป็นเวทนาไกลจากอกุศลเวทนา กุศลเวทนาเป็นเวทนาไกลจากอกุศลเวทนาและอัพยาทเวทนา อกุศลเวทนาและอัพยาทเวทนาเป็นเวทนาไกลจากกุศลเวทนา อัพยาทเวทนาเป็นเวทนาไกลจากกุศลเวทนาและอกุศลเวทนา กุศลเวทนาและอกุศลเวทนาเป็นเวทนาไกลจากอัพยาทเวทนา ทุกขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากทุกขเวทนา สุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากสุขเวทนาและทุกขเวทนา สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากอทุกขมสุขเวทนา เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาไกลจากเวทนาของผู้เข้าสมาบัติ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาไกลจากเวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า “**เวทนาไกล**”

(๕) “**เวทนาใกล้**” เป็นไฉน

อกุศลเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับอกุศลเวทนา กุศลเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับกุศลเวทนา อภัยกตเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับอภัยกตเวทนา ทุกขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับทุกขเวทนา สุขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับอทุกขมสุขเวทนา เวทนาของผู้ไม่เข้าสมบัติเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาของผู้ไม่เข้าสมบัติ เวทนาของผู้เข้าสมบัติเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาของผู้เข้าสมบัติ เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า “**เวทนาใกล้**”

หรือพึงทราบเวทนาไกลเวทนาใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงเวทนานั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[C] ว่าด้วย **สัญญาขันธ**

(พระอภิธรรมปิฎก วิกิঙ্ค์ เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 8-11 FILE 77)

[๑๔] “**สัญญาขันธ**” [Perception] เป็นไฉน

สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ (๑) สัญญาอดีต (๒) สัญญาอนาคต (๓) สัญญาปัจจุบัน (๔) สัญญาภายใน (๕) สัญญาภายนอก (๖) สัญญาหยาบ-สัญญาละเอียด (๗) สัญญาทรม-สัญญาประณีต (๘) สัญญาไกล (๙) สัญญาใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่า “**สัญญาขันธ**” [กองสัญญา-ส่วนที่เป็นความกำหนด หมายให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้-ความกำหนดได้หมายไว้ในอารมณ์ ๖: ตา-หู-จมูก-ลิ้น-โผฏฐัพพะ-ธรรมารมณ์]

[๑๕] ในสัญญาขันธนั้น (๑) “**สัญญาอดีต**” เป็นไฉน

สัญญาใด ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นแล้ว ปราศไปแล้ว ที่เป็นอดีตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาสัญญา โสตสัมผัสสชาสัญญา ฆานสัมผัสสชาสัญญา ชิวหาสัมผัสสชาสัญญา กายสัมผัสสชาสัญญา มโนสัมผัสสชาสัญญา นี้เรียกว่า “**สัญญาอดีต**”

(๒) “**สัญญาอนาคต**” เป็นไฉน

สัญญาใด ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดยิ่ง ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาสัญญา โสตสัมผัสสชาสัญญา ฆานสัมผัสสชาสัญญา ชิวหาสัมผัสสชาสัญญา กายสัมผัสสชาสัญญา มโนสัมผัสสชาสัญญา นี้เรียกว่า “**สัญญาอนาคต**”

(๓) “**สัญญาปัจจุบัน**” เป็นไฉน

สัญญาใด เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้ว ปรากฏแล้ว เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นพร้อมแล้วที่เป็นปัจจุบันสงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาสัญญา โสตสัมผัสสชาสัญญา ฆานสัมผัสสชาสัญญา ชิวหาสัมผัสสชาสัญญา กายสัมผัสสชาสัญญา มโนสัมผัสสชา

สัญญา นี้เรียกว่า “**สัญญาปัจจุบัน**”

[๑๖] (๔) “**สัญญาภายใน**” เป็นไฉน

สัญญาใดของสัตว์นั้นๆ เอง ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตนเฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฏฐิ ยึดครอง ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาสัญญา โสตสัมผัสสชาสัญญา ฆานสัมผัสสชาสัญญา ชิวหาสัมผัสสชาสัญญา กายสัมผัสสชาสัญญา มโนสัมผัสสชาสัญญา นี้เรียกว่า “**สัญญาภายใน**”

(๕) “**สัญญาภายนอก**” เป็นไฉน

สัญญาใด ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้นๆ ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุต ด้วยตัณหาทิฏฐิยึดครอง ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาสัญญา โสตสัมผัสสชาสัญญา ฆานสัมผัสสชาสัญญา ชิวหา สัมผัสสชาสัญญา กายสัมผัสสชาสัญญา มโนสัมผัสสชาสัญญา นี้เรียกว่า “**สัญญาภายนอก**”

[๑๗] (๖) “**สัญญาหยาบ-สัญญาละเอียด**” เป็นไฉน

สัญญาอันเกิดแต่ “**ปฏิขัมผัส**” [คือ สัญญาเกิดแต่ปัญจทวาร] เป็นสัญญาหยาบ สัญญาอันเกิดแต่ “**อริวจน สัมผัส**” [คือ สัญญาเกิดแต่มนทวาร] เป็นสัญญาละเอียด อกุศลสัญญาเป็นสัญญาหยาบ กุศลสัญญาและอัพยากตสัญญาเป็นสัญญาละเอียด กุศลสัญญาและอกุศลสัญญาเป็นสัญญาหยาบ อัพยากตสัญญาเป็นสัญญา ละเอียด สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุข เวทนาเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่สัมปยุต ด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาละเอียด สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาหยาบ สัญญาของผู้เข้า สมาบัติเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอา สวะเป็นสัญญาละเอียด หรือพึงทราบสัญญาหยาบ สัญญาละเอียด โดยอาศัยเทียบเคียงสัญญานั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[๑๘] (๗) “**สัญญาทรม-สัญญาประณีต**” เป็นไฉน

อกุศลสัญญาเป็นสัญญาทรม กุศลสัญญาและอัพยากตสัญญาเป็นสัญญาประณีต กุศลสัญญาและอกุศล สัญญาเป็นสัญญาทรม อัพยากตสัญญาเป็นสัญญาประณีต สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา เป็นสัญญา ทรม สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาประณีต สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุข เวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาทรม สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาประณีต สัญญา ของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาทรม สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาประณีต สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอา สวะเป็นสัญญาทรม สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาประณีต หรือพึงทราบสัญญาทรม สัญญาประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงสัญญานั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[๑๕] (๘) “**สัญญาไกล**” เป็นไฉน

อกุศลสัญญาเป็นสัญญาไกลจากกุศลสัญญาและอัพยาทสัญญา กุศลสัญญาและอัพยาทสัญญาเป็นสัญญาไกลจากอกุศลสัญญา กุศลสัญญาเป็นสัญญาไกลจากอกุศลสัญญาและอัพยาทสัญญา อกุศลสัญญาและอัพยาทสัญญาเป็นสัญญาไกลจากกุศลสัญญา อัพยาทสัญญาเป็นสัญญาไกลจากกุศลสัญญาและอกุศลสัญญา กุศลสัญญาและอกุศลสัญญาเป็นสัญญาไกลจากอัพยาทสัญญา สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาไกลจากสัญญาของผู้เข้าสมาบัติ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติ เป็นสัญญาไกลจากสัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า “**สัญญาไกล**”

(๙) “**สัญญาใกล้**” เป็นไฉน

อกุศลสัญญาเป็นสัญญาใกล้กับอกุศลสัญญา กุศลสัญญาเป็นสัญญาใกล้กับกุศลสัญญา อัพยาทสัญญาเป็นสัญญาใกล้กับอัพยาทสัญญา สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาของผู้เข้าสมาบัติ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า “**สัญญาใกล้**” หรือ พิงทราบสัญญาไกลสัญญาใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงสัญญานั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[D] ว่าด้วย สังขารขันธ์

(พระอภิธรรมปิฎก วิกังค์ เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 12-15 FILE 77)

[๒๐] “สังขารขันธ์” [Mental-Formation Group] เป็นไฉน

สังขารเหล่านี้ คือ (๑) สังขารอดีต (๒) สังขารอนาคต (๓) สังขารปัจจุบัน (๔) สังขารภายใน (๕) สังขารภายนอก (๖) สังขารหยาบ-สังขารละเอียด (๗) สังขารทรม-สังขารประณีต (๘) สังขารไกล (๙) สังขารใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่า “สังขารขันธ์”

[๒๑] ในสังขารขันธ์นั้น (๑) “สังขารอดีต” เป็นไฉน

สังขารเหล่านี้ ล่วงไปแล้ว คับแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้วถึงความดับแล้ว ถึงความสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นแล้ว ปราศไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเจตนา โสตสัมผัสสชาเจตนา ฆานสัมผัสสชาเจตนา จิวหาสัมผัสสชาเจตนา กายสัมผัสสชาเจตนา มโนสัมผัสสชาเจตนา นี้เรียกว่า “สังขารอดีต”

(๒) “สังขารอนาคต” เป็นไฉน

สังขารเหล่านี้ ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่พร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดยิ่ง ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเจตนา โสตสัมผัสสชาเจตนา ฆานสัมผัสสชาเจตนา จิวหาสัมผัสสชาเจตนา กายสัมผัสสชาเจตนา มโนสัมผัสสชาเจตนา นี้เรียกว่า “สังขารอนาคต”

(๓) “สังขารปัจจุบัน” เป็นไฉน

สังขารเหล่านี้ เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้ว ปรากฏแล้ว เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเจตนา โสตสัมผัสสชาเจตนา ฆานสัมผัสสชาเจตนา จิวหาสัมผัสสชาเจตนา กายสัมผัสสชาเจตนา มโนสัมผัสสชาเจตนา นี้เรียกว่า “สังขารปัจจุบัน”

[๒๒] (๔) “สังขารภายใน” เป็นไฉน

สังขารเหล่านี้ ของสัตว์นั้นๆ เองซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วย ตัณหาทัญญูยึดครอง ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเจตนา โสตสัมผัสสชาเจตนา ฆานสัมผัสสชาเจตนา จิวหาสัมผัสสชาเจตนา กายสัมผัสสชาเจตนา มโนสัมผัสสชาเจตนา นี้เรียกว่า “สังขารภายใน”

(๕) “สังขารภายนอก” เป็นไฉน

สังขารเหล่านี้ ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้นๆ ซึ่งมีในตนเฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วย ตัณหาทัญญูยึดครอง ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเจตนา โสตสัมผัสสชาเจตนา ฆานสัมผัสสชาเจตนา จิวหาสัมผัสสชาเจตนา กายสัมผัสสชาเจตนา มโนสัมผัสสชาเจตนา นี้เรียกว่า “สังขารภายนอก”

(๕) “**สังขารใกล้**” เป็นไฉน

อกุศลสังขารเป็นสังขารใกล้กับอกุศลสังขาร กุศลสังขารเป็นสังขารใกล้กับกุศลสังขาร อภัยกตสังขารเป็นสังขารใกล้กับอภัยกตสังขาร สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาสังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสังขารใกล้กับสังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สังขารของผู้เข้าสมาบัติเป็นสังขารใกล้กับสังขารของผู้เข้าสมาบัติ สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า “**สังขารใกล้**”

หรือพึงทราบสังขาร ไกลสังขารใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงสังขารนั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[E] **วิญญานชั้น**

(พระอภิธรรมปิฎก วิกังค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้า 15-19 FILE 77)

[๒๖] “**วิญญานชั้น**” [Consciousness Group] เป็นไฉน

วิญญานอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ (๑) วิญญานอดีต (๒) วิญญานอนาคต (๓) วิญญานปัจจุบัน (๔) วิญญานภายใน (๕) วิญญานภายนอก (๖) วิญญานหยาบ-วิญญานละเอียด (๗) วิญญานทรม-วิญญานประณีต (๘) วิญญานไกล (๙) วิญญานใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่า “**วิญญานชั้น**”

[๒๗] ในวิญญานชั้นนั้น (๑) “**วิญญานอดีต**” เป็นไฉน

วิญญานใด ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นแล้ว ปราศไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ จักขุวิญญาน โสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน นี้เรียกว่า “**วิญญานอดีต**”

(๒) “**วิญญานอนาคต**” เป็นไฉน

วิญญานใด ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดยิ่ง ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ จักขุวิญญาน โสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน นี้เรียกว่า “**วิญญานอนาคต**”

(๓) “**วิญญานปัจจุบัน**” เป็นไฉน

วิญญานใด เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้ว ปรากฏแล้ว เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว ที่เป็นปัจจุบันสงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ จักขุวิญญาน โสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน นี้เรียกว่า “**วิญญานปัจจุบัน**”

[๒๘] (๔) “**วิญญานภายใน**” เป็นไฉน

วิญญานใด ของสัตว์นั้นๆ เองซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหา ทิฏฐิยึดครอง ได้แก่ จักขุวิญญาน โสทวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน นี้ เรียกว่า “**วิญญานภายใน**”

(๕) “**วิญญานภายนอก**” เป็นไฉน

วิญญานใด ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้นๆ ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุต ด้วยตัณหาทิฏฐิยึดครอง ได้แก่ จักขุวิญญาน โสทวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโน วิญญาน นี้เรียกว่า “**วิญญานภายนอก**”

[๒๙] (๖) “**วิญญานหยาบ-วิญญานละเอียด**” เป็นไฉน

อกุศลวิญญานเป็นวิญญานหยาบ กุศลวิญญานและอัปยาคตวิญญานเป็นวิญญานละเอียด กุศลวิญญานและ อกุศลวิญญานเป็นวิญญานหยาบ อัปยาคตวิญญานเป็นวิญญานละเอียด วิญญานที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา เป็นวิญญานหยาบ วิญญานที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญานละเอียด วิญญานที่ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นวิญญานหยาบ วิญญานที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็น วิญญานละเอียด วิญญานของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญานหยาบ วิญญานของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาน ละเอียด วิญญานที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญานหยาบ วิญญานที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็น วิญญานละเอียด

หรือพึงทราบวิญญานหยาบวิญญานละเอียด โดยอาศัยเทียบเคียงวิญญานนั้นๆ เป็นขั้นๆ ไป

[๓๐] (๗) “**วิญญานทรม-วิญญานประณีต**” เป็นไฉน

อกุศลวิญญานเป็นวิญญานทรม กุศลวิญญานและอัปยาคตวิญญานเป็นวิญญานประณีต กุศลวิญญานและ อกุศลวิญญานเป็นวิญญานทรม อัปยาคตวิญญานเป็นวิญญานประณีต วิญญานที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา เป็นวิญญานทรม วิญญานที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญานประณีต วิญญานที่ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นวิญญานทรม วิญญานที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็น วิญญานประณีต วิญญานของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญานทรม วิญญานของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาน ประณีต วิญญานที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญานทรม วิญญานที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็น วิญญานประณีต

หรือพึงทราบวิญญานทรมวิญญานประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงวิญญานนั้นๆ เป็นขั้นๆ ไป

[๓๑] (๘) “**วิญญานไกล**” เป็นไฉน

อกุศลวิญญานเป็นวิญญานไกลจากกุศลวิญญานและอัพยาทวิญญาน กุศลวิญญานและอัพยาทวิญญานเป็นวิญญานไกลจากอกุศลวิญญาน กุศลวิญญานเป็นวิญญานไกลจากอกุศลวิญญานและอัพยาทวิญญาน อกุศลวิญญานและอัพยาทวิญญานเป็นวิญญานไกลจากกุศลวิญญาน อัพยาทวิญญานเป็นวิญญานไกลจากกุศลวิญญานและอกุศลวิญญาน กุศลวิญญานและอกุศลวิญญานเป็นวิญญานไกลจากอัพยาทวิญญาน วิญญานที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นวิญญานไกลจากวิญญานที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา วิญญานที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา เป็นวิญญานไกลจากวิญญานที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา วิญญานที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นวิญญานไกลจากวิญญานที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา วิญญานที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญานไกลจากวิญญานที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา วิญญานที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญานไกลจากวิญญานที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนา วิญญานที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นวิญญานไกลจากวิญญานที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา วิญญานของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญานไกลจากวิญญานของผู้เข้าสมาบัติ วิญญานของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญานไกลจากวิญญานของผู้ไม่เข้าสมาบัติ วิญญานที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญานไกลจากวิญญานที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ วิญญานที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญานไกลจากวิญญานที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า “**วิญญานไกล**”

(๙) “**วิญญานใกล้**” เป็นไฉน

อกุศลวิญญานเป็นวิญญานใกล้กับอกุศลวิญญาน กุศลวิญญานเป็นวิญญานใกล้กับกุศลวิญญาน อัพยาทวิญญานเป็นวิญญานใกล้กับอัพยาทวิญญาน วิญญานที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นวิญญานใกล้กับวิญญานที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา วิญญานที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นวิญญานใกล้กับวิญญานที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา วิญญานที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญานใกล้กับวิญญานที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา วิญญานของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญานใกล้กับวิญญานของผู้ไม่เข้าสมาบัติ วิญญานของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญานใกล้กับวิญญานของผู้เข้าสมาบัติ วิญญานที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญานใกล้กับวิญญานที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ วิญญานที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญานใกล้กับวิญญานที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า “**วิญญานใกล้**”

หรือพึงทราบวิญญานไกลวิญญานใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงวิญญานนั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

สุดคันทภาวนีย์ จบ -----

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมเข้าใจอย่างละเอียดเกี่ยวกับอาการลักษณะของนามรูปแห่งขั้น ๕ นั้น ซึ่งจะจำแนกออกเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ (๑) สมมติสังขะ-สังขธรรมแห่งวิญญู-โลกียธรรม = ขั้น ๕ แห่งอุปาทินนธรรม ซึ่งจะเป็นสภาวะธรรมแห่งวิจิต [วิญญู ๑] กับ (๒) ปรมัตถสังขะ-ปรมัตถธรรม ๔-โลกุตตรธรรม ๘ = ขั้น ๕ แห่งอนุปาทินนธรรม ซึ่งจะเป็นสภาวะธรรมแห่งอกิธรรม ที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการกำหนดธรรมทั้งปวง [ขั้น ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-กุศลธรรม-อกุศลธรรม-อภัยกตธรรม-กามาวจรธรรม-รูปาวจรธรรม-อรูปาวจรธรรม-โลกุตตรธรรม] ฉะนั้น ในขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญภาวนากรรมฐาน [มนสิการกรรมฐาน] นั้น แต่อย่างไรก็ตาม ในการพิจารณาเรื่อง “นามรูปแห่งขั้น ๕-วิญญู ๑” นั้น โดยให้พิจารณาตามเกณฑ์ด้านพระพุทธศาสนา ก็ให้คิดตามแนว “อริยสังข์ ๔” [ทุกข-สมุทัย-นิโรธ-มรรค] ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรมต้องไตร่ตรองด้วยอุบายวิธีที่แยกคายไว้ในใจอย่างถูกวิธี [โยนิโสมนสิการ-มรรคสังข์] หลักอริยสังข์ธรรมทั้ง ๔ อย่าง อันประเสริฐนี้ เป็นกระบวนการคิดในเชิงการแก้ไขปรับปรุงปัญหาในการดับทุกข์ [นิโรธสังข์] ดังนี้

ทุกขอริยสังข์

(๑) “**ทุกข-ทุกขสังข์-ทุกขอริยสังข์**” หมายถึง การกำหนดรู้ การทำความเข้าใจโดยครบถ้วน สืบสวนวินิจฉัย [Diagnosis] ในทุกขสังข์แห่งขั้น ๕ [อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข] อย่างครอบคลุมประเด็นปัญญา โดยการตั้งสมมุติฐาน [ข้อสมมติฐาน: Hypotheses] เกี่ยวกับเพื่อพิจารณาหาทางในดับระงับเหตุปัจจัย ที่ทำให้เกิดสภาพแห่งทุกขในปัญหานั้นๆ ที่เรียกว่า “**ปริญญญา ๑**” [Full Knowledge: วินิจฉัย ๑: รู้จัก-พิจารณา-ระงับ] (ข้อ ๑ ในกิจในอริยสังข์ ๔) หมายถึง การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข ตามหลักว่า “**ทุกข อริยสังข์ ปริญญญา**” ทุกขควรกำหนดรู้ คือ ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา ดังนี้

“**ปริญญญา ๑**” หมายถึง การกำหนดรู้-การทำความเข้าใจ-การทำความเข้าใจโดยครบถ้วน ได้แก่

(๑) “**ญาณปริญญญา**” [Full Knowledge as Knowledge] คือ กำหนดรู้ด้วยให้ป็นสิ่งอันรู้แล้ว กำหนดรู้ขั้นรู้จัก [ขั้น ๕ และสัมปยุตตธรรม เช่น ปิยรูป-สาตรูป ๑๐ (สมมุติฐานเกิดดับแห่งค้นหา: อายตนะภายใน ๖-อายตนะภายนอก ๖-วิญญู ๖-สัมผัส ๖-เวทนา ๖-สัญญา ๖-] สัญญาเจตนา ๖-ค้นหา ๖-วิตถ ๖-วิจารณ์ ๖) ใน ปฏิจจสมุปปาต ๑๒ (อวิชชา-สังขาร-วิญญู-นามรูป-สฬายตนะ-ผัสสะ-เวทนา-ค้นหา-อุปาทาน-ภพ-ชาติ-ชรามรณะ) และ ปฏิจจสมุปปินนธรรมทั้งหลาย = ขั้น ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรีย์ ๒๒-อริยสังข์ ๔-ปฏิจจสมุปปาต-ปัจจัยธรรมทั้งหลาย (อัทธา-๑-สังเขป ๔-สนธิ ๑-วิญญู ๑-อาการ ๒๐-มูล ๒ และ กณแห่งกรรม: กัมมผลสัทธา-กัมมัสสตกตปัญญา: กัมมัสสตกตสัทธา) ที่เรียกว่า “**วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ**” หมายถึง ธรรมที่เป็นภูมิของวิปัสสนา คือ ธรรมทั้งหลายอันเป็นพื้นฐานที่จะมองดูเข้าใจ ให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามเป็นจริง ที่เรียกว่า “**ยถาภูตญาณ-ปัญญาจักขุ**” หรือ “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชชา-แสงสว่าง**” ที่เกิดใน “**ยถาภูตญาณทัสสนะ**” คือ (๑) ปัญญาในสมาธิ-**ญาณทัสสนะ** (สติสัมปชัญญะแห่งการรู้เห็น)

กับ (๒) ปัญญาในวิปัสสนา-ญาณ (ปัญญารู้ออบแห่งการหยั่งรู้) หรือกำหนดรู้ตาม “สภาวลักษณะ” คือ ทำความรู้จักจำเพาะตัวของสิ่งนั้นโดยตรง พอให้ชื่อว่าได้เป็นอันรู้จักสิ่งนั้นแล้ว เช่นรู้ว่า นี่คือ เวทนา: “เวทนานี้คือสิ่งที่มีลักษณะเสวยอารมณ์” ดังนี้ เป็นต้น [เปรียบเทียบกับ: ปุพเพนิวาสานุสติญาณ-จตุปปาตญาณ หรือ ทิพพจักขุญาณ (ข้อ ๑-๒ ในวิชา ๓) กับ นามรูปปริจเฉทญาณ-ปัจฉยปริคคหญาณ (ข้อ ๑-๒ ในญาณ ๑๖) พร้อมด้วย ทิฏฐิวิสุทธิ-กังขาวิตรณวิสุทธิ (ข้อ ๓-๔ ในวิสุทธิ ๗)]

(๒) “**ตีรณปริญญา**” [Full Knowledge as Investigating] กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา, กำหนดรู้ขึ้นพิจารณา, กำหนดรู้โดย “**สามัญลักษณะ**” [อนิจจตา-ทุกขตา-อนัตตตา] คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นพิจารณาเห็นโดยความเป็นของหรือสภาวะที่ (๑) ไม่เที่ยง (๒) เป็นทุกข์ (๓) เป็นอนัตตา ที่เรียกว่า “**กลาปวิปัสสนา-กลาปสัมมสนะ**” คือ การพิจารณาจัดข้อธรรมย่อยให้เป็นกลุ่มธรรมตามอาการลักษณะโดยไตรลักษณ์ เช่นว่า เวทนา: “เวทนานี้ ไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน” ดังนี้ เป็นต้น [เปรียบเทียบกับ: อาสวัภขญาณ (ข้อ ๓ ในวิชา ๓: สัมโพธิญาณ-ปัญญาดับกิเลสอาสวะทั้งหลายหรือธรรมเครื่องที่เป็นสาสวะทั้งหลาย จนถึง **ปัญญาตรัสรู้** = **โลกุตตรธรรม ๘: มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑**) กับ **สัมมสนญาณ-อุทฺทยัพพยานุปีสสนาญาณ** (ข้อ ๓-๔ ในญาณ ๑๖) รวมถึง **มคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** (ข้อ ๕ ในวิสุทธิ ๗)]

(๓) “**ปหานปริญญา**” [Full Knowledge as Abandoning] กำหนดรู้ด้วยการละ, กำหนดรู้ถึงขั้นละได้, กำหนดรู้โดย “**การตัดทาง**” [หลีกออกจาก-ละระงับสัญญาอันเป็นเหตุ = **ปหาน ๕: (๑) วิกขัมภนปหานะ-ละด้วยข่มไว้โดยฉาน (๒) ตทังคปหานะ-ละด้วยองค์นั้นๆ โดยธรรมตรงข้าม (๓) สมุจเฉทปหานะ-ละด้วยตัดขาดโดยมรรค ๔ (๔) ปฏิปัสสัทธิปหานะ-ละด้วยสงบระงับโดยผล ๔ (๕) นิสสรณปหานะ-ละด้วยสลัดออกได้** อาสวัภขญาณ ๖๔] มิให้ฉันทราคะเกิดมีในสิ่งนั้น คือรู้ว่าสิ่งนั้นเป็น อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา แล้ว ก็ให้ ละนิจสัญญา-ละสุขสัญญา-ละอัตตสัญญา ตามลำดับ ในสิ่งนั้นเสียได้ ดังนี้ [เปรียบเทียบกับ: “**วิปัสสนาญาณ ๘**” ตั้งแต่ ข้อ ๒-๕ ได้แก่ (อุทฺทยัพพญาณ) -ภังคญาณ-ภยญาณ-อาทีนวญาณ-นิพพิทาญาณ-มูญฺจิตุกัมมตาญาณ-ปฏิบัติสังขญาณ-สังขารุเปกขญาณ-อนุโลมญาณ รวมถึง ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (ข้อ ๕ ในวิสุทธิ ๗) อนึ่ง “**ปหานปริญญา**” ก็อยู่ในขั้นของ **อาสวัภขญาณ** เช่นกัน อันเป็นปัญญาทำลายกิเลสทั้งหลาย หรือธรรมปฏิสังขตด้วยสาสวะทั้งหลาย จนกว่าจะถึง **โลกุตตรธรรม ๘: มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑**]

นอกจากนี้ ในส่วนที่เป็น “**ทุกขอริยสังข์**” นี้ ก็เปรียบเสมือนผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุปัญญาแตกฉานในหัวข้อ “**อรรถปฏิสัมภทา**” (ข้อ ๑ ในปฏิสัมภทา ๔) คือ ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรึกษาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล

ทุกขสมุทัยอริยสังข์

(๒) “**สมุทัย-สมุทัยสังข์-ทุกขสมุทัยอริยสังข์**” หมายถึง การกำหนดรู้ในการพิจารณาถึง เหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือ สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ “**ตัณหา ๓: กามตัณหา-ภวตัณหา-วิภวตัณหา**” อนึ่ง ในอริยสังข์ธรรมข้อนี้เป็นประเด็นการใช้เหตุและผลในการพิจารณาถึง “**ปัจจัยธรรม**” ทั้งหลาย อันเป็นสมุฏฐานใน “**อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์**” ซึ่งจะเกี่ยวข้องโดยตรงกับ “**หลักปฏิจสุมุปบาท-อทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตลตา**” [ปฏิจสุมุปบาท ๑๒: *อวิชชา-สังขาร-วิญญาณ-นามรูป-สพยตนะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพชาติ-ชราวมรณะ ปฏิจสุมุปบันนธรรม ๖: อัทธา-๓-สังขป ๔-สนธิ ๓-วิภูฏะ ๓-อาการ ๒๐-มุต ๒ และ ปัจจัยธรรม ๒: กฎแห่งกรรม-กัมมัสสกตา*] **ข้อพึงระวัง:** คือ เมื่อรู้เข้าใจได้ดีแล้ว แต่ยังไม่ลงมือในภาคปฏิบัติ เพื่อยืนยันผลลัพท์ที่เป็นสังข์ธรรมตามพระสัจจธรรมตามพระสัจจธรรมคำสอนของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วจะมีจิตเพื่อน สืบสนในธรรมทั้งปวง [ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-กุศลธรรม-อกุศลธรรม-อัพยากธรรม-กามาวจรธรรม-รูปาวจรธรรม-อรูปาวจรธรรม-โลกุตตรธรรม] นั่นคือ มีอาการสืบสนอดหมั่นดูจรรณกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่ ๒ หรือคราวฝ่ายสัมพันธมิตรเอาระเบิดถล่มสถานีรถไฟบางกอกน้อยในสงครามมหาบูรพาหรือสงครามโลกครั้งที่ ๒ แต่คนที่เข้าใจนัยของคำว่า “**อดหมั่น**” ได้ดีที่สุด คือ คนละแวกแถวๆ ราชประสงค์ จังหวัดกรุงเทพมหานคร มักโดน (ไม่ใช่ Drones คือ อากาศยานไร้คนขับ) ของดีกันบ่อย [ให้พิจารณาตามกฎแห่งกรรมเข้าใจ คือ ไม่รดแก้สระเปิด ก็เผาเมืองยามกลียุค ถ้ากูเวรหมายถึงทำเวสสุวรรณประจำทิศอุดรไม่ใช่ขอนแก่นหรือหนองบัวลำภู หรือ มิฉะนั้น ก็โดนวางระเบิด อันมาจาก *พยายาท-อรติ-โทสะ* ที่สุดๆ คือ โมหะแห่งอวิชชา อาจจะดูหนังยุทธจักรมากไปหน่อย ที่มีตำนานยุทธจักรว่า “**แค้นนี้ ๑๐ ปี ก็ไม่สายเกินไป**” เป็นหนังสือสอนให้เด็กคุ้นเคยกับการฆ่าศัตรูโดยไม่ต้องมีเมตตาธรรมมากำจุนจิตใจ แปรลกคนที่ชอบดูกัน เหตุการณ์เหล่านี้ ก็ให้พิจารณาด้วยหลักปฏิจสุมุปบาทเช่นกัน ก็อย่างที่เป็นแก่งกันมากนัก ปวดหัวเปล่าๆ สรุปลคนส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจ คำว่า “**เมตตาธรรม**” เพียงแต่เคยไม่ได้ยินไม่เคยนำมาปฏิบัติในชีวิตจริง *สุญชาตสุญเปล่า* เท่านั้นเอง] อนึ่ง เมื่อกล่าวถึง คำว่า “**ปฏิจสุมุปบาท**” [Dependent Genesis] นั้น ก็ให้ถือปฏิบัติถึง ธรรม ๒ ได้แก่ (๑) “**อนุโลมปฏิจสุมุปบาท**” หรือ “**การใช้เหตุผลเชิงนิรนัย**” [Deductive Reasoning] คือ การคิดในเชิงวิเคราะห์สืบสาวจากเหตุไปหาผล แล้วหาข้อสรุปจัดเป็นหมวดหมู่ให้เห็น “**กฎย่อย: Distinctive Law**” [ปัจจัดตลักษณะ-ลักษณะเฉพาะตน: Uniqueness] กับ (๒) “**ปฏิโลมปฏิจสุมุปบาท**” หรือ “**การใช้เหตุผลเชิงอุปนัย**” [Inductive Reasoning] คือ การคิดในเชิงสังเคราะห์จากข้อสรุปย่อยหรือกฎย่อยหลายๆ กฎมารวมกันเป็น “**กฎหลัก**” หรือ “**กฎทั่วไป**”

General Law” [สหชาตธรรม-ลักษณะสามัญ-ลักษณะความเป็นสากล: Universality] ในขั้นตอนการคิดนั้น ต้องประกอบด้วยทักษะการคิดอย่างน้อย ๕ ประการ ได้แก่ (๑) การเปรียบเทียบ: Comparison (๒) การเทียบเคียง: Analogy (๓) การสมมาตร: Symmetry (๔) การพยากรณ์: Predictability และ (๕) การตรวจสอบตนเองได้: Self-Falsification มิฉะนั้น จะให้เกิดความประณีตละเอียดยิ่งขึ้น เรียกว่า “ทักษะการคิดขั้นสูง” [โยนิโสมนสิการในภูมิแห่งวิปัสสนกรรมฐาน] ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ทักษะการคิดขั้นสูง [วิธีทางวิทยาศาสตร์]

[A] ทักษะการคิดซับซ้อน [วิชา ๓-ปริญญา ๓-ระเบียบวิธีวิจัย = หลักปฏิบัติสมบูรณ์]

(๑) ทำความกระจ่าง	(๒) สรุปลงความเห็น	(๓) ให้คำจำกัดความ
(๔) วิเคราะห์	(๕) สังเคราะห์	(๖) ประยุกต์ใช้ความรู้
(๗) จัดระเบียบ	(๘) สร้างความรู้	(๙) จัดโครงสร้าง
(๑๐) ปรับโครงสร้าง	(๑๑) หาแบบแผน	(๑๒) พยากรณ์
(๑๓) หาความเชื่อพื้นฐาน	(๑๔) ตั้งสมมติฐาน	(๑๕) พิสูจน์ความจริง
(๑๖) ทดสอบสมมติฐาน	(๑๗) ตั้งเกณฑ์	(๑๘) ประเมิน

[B] ทักษะลักษณะการคิด [อนุปีตสนา ๓-มหาปีตสนา ๑๘-วิปีตสนาญาณ ๕ = วุฏฐานคามินีปฏิบัติ]

(๑) คิดคล่อง	(๒) คิดหลากหลาย	(๓) คิดละเอียด
(๔) คิดชัดเจน	(๕) คิดอย่างมีเหตุผล	(๖) คิดถูกต้อง
(๗) คิดกว้าง	(๘) คิดไกล	(๙) คิดลึกซึ้ง

[C] ทักษะกระบวนการคิด [อริยสังข์ ๔-กิจในอริยสังข์ ๔ = อริยมรรค ๔-อริยผล ๔]

(๑) คิดวิจารณ์	(๒) คิดตัดสินใจ	(๓) คิดแก้ปัญหา
(๔) คิดวิจัย	(๕) คิดริเริ่ม	(๖) คิดสร้างสรรค์

[D] ทักษะควบคุมและประเมินการคิดของตนเอง [ปัจเจกขณญาณ]

(๑) ตรวจสอบระบบโครงสร้าง	(๒) ค้นหาทางเลือกที่ดีที่สุด	(๓) ปรับปรุงขั้นตอนใหม่

ข้อสังเกต: ใน “การหาข้อสรุปทั่วไป” [Generalizations] นั้น ถ้ากระบวนการคิดนั้น บกพร่องมีความคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงหรือ “สังขธรรมที่ประเสริฐ” [อริยสังข์ธรรม-กฎธรรมชาติ] ข้อสรุปเชิงทฤษฎีเหล่านั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ผิดหรือภาวะที่ผิด เป็น “ทฤษฎี-มิจนาทฤษฎี” [วิปลาต ๔ -อคติ ๔] = “อวิชา” ความไม่รู้แจ้ง [Ignorance] ความไม่รู้จริง [Nescience] ฉะนั้น ปัญญาความรอบเหล่านั้น ยังวิวัฒน์ไม่ถึสุดรอบหรือสุดขอบเขตแดนความรู้ ที่เรียกว่า “พรหมแดนไพบุลย์แห่งปัญญา” [ธรรมสามัคคีใน ๓ ศาสตร์:

ศาสนา-ปรัชญา-วิทยาศาสตร์] อนึ่ง พระพุทธศาสตร์เป็นต้นแบบแห่งปัญญาที่ครอบงำองค์ความรู้ทั้งหมดของมวลมนุษยชาติได้ เพียงศาสนาเดียวในโลก ซึ่งประเด็นนี้ไม่ใช่เรื่องที่จะมาคิดกัน ในระดับ ตำแหน่ง ฐานะ ตำแหน่ง สำนักปฏิบัติธรรม วัด หมู่บ้าน ตำบล หรือ อำเภอ แต่เป็นเรื่องระดับโลกหรือสากลจักรวาล

แต่อย่างไรก็ตาม การที่ผู้ปฏิบัติธรรมจะก้าวมาถึงขั้นนี้ได้ นั้น ต้องสามารถระงับนิเวศน์ให้ได้ด้วยรูปฌานก่อน คือ จิตสะอาดปราศจากนิเวศน์ [จิตประภัสสร = จตุตถฌาน: อุเบกขา-เอกัคคตาแห่งสมาธิ] สมาธิที่บริสุทธิ์ ย่อมทำให้สติบริสุทธิ์และสัมปชัญญะแก่กล้าเป็นความรู้คมชัดยิ่งยวดแห่งอภิญา [วิชา ๓: ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ] ในประเด็นนี้ เป็นเรื่อง “ความต่างแห่งกรรมในบุคคล” [กัมมัตสกตา: บุญทำ-กรรมแต่ง = วาสนา] ในบางคนแค่ทำจิตให้เป็นสมาธิจ่อจ่อเพ่งพิณใจในเรื่องงานอย่างใดอย่างหนึ่งก็ยังสามารถทำได้ยาก ซึ่งอาจใช้เวลาหลายสิบปีจนถึงหลายภพหลายชาติก็ได้ นั่นคือ สามารถแสวงหา “สัพปายะ ๗” ได้ ดังนี้

“สัพปายะ ๗” [Beneficial Conditions] หมายถึง สิ่งที่เหมาะสม อันเกื้อหนุนในการเจริญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้มีสมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย ได้แก่

- (๑) “**อวาสสัพปายะ-เสนาสนสัพปายะ**” คือ ที่อยู่อันเหมาะสม เช่น ปลอดภัย ไม่พลุกพล่านจอแจ
- (๒) “**โคจรสัพปายะ**” คือ แหล่งอาหารอันวย ที่เกี่ยวข้องกับธาตุที่เหมาะสมดี เช่น มีหมู่บ้านหรือชุมชนที่มีอาหารบริบูรณ์อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลเกินไป
- (๓) “**ภัสสสัพปายะ-ธัมมัสสวนสัพปายะ**” คือ การพูดคุยที่เหมาะสม เช่น พูดคุยเล่าขานกันแต่ในถกาวัด ๑๐ และพูดแต่พอประมาณ ข่าวดสารและสื่อสารที่เอื้อปัญญา
- (๔) “**บุคคลสัพปายะ**” คือ บุคคลที่ถูกกันเหมาะสม เช่น ไม่มีคนร้าย แต่มีท่านผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาเหมาะสมใจ
- (๕) “**โภชนสัพปายะ-อาหารสัพปายะ**” คือ อาหารที่เหมาะสม เช่น ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพนั้นไม่ยาก
- (๖) “**อุตุสัพปายะ**” คือ ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสม ไม่ใช่หนาวหรือร้อนอย่างสุดโต่งที่ขั้วโลกหรือทะเลทราย เช่น ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป เป็นต้น
- (๗) “**อิริยาปถสัพปายะ**” คือ อิริยาบถที่เหมาะสม เช่น บางคนถูกกับจงกรม บางคนถูกกับนั่ง ตลอดจนมีการเคลื่อนไหวที่พอดี มีอิริยาบถสมควร

ดังนั้น ในการบรรยายธรรมจึงหมายถึงบุคคลผู้ใดสมาบัติแล้ว [อาเนญชาแห่งจตุตถฌาน] จนถึงความเป็นอริยบุคคลหรือพระอรหันต์แล้ว จะได้ไม่เข้าใจผิด เพราะฉะนั้น ในข้อ (๒) “**สมุทัย-สมุทัยสังจ-ทุกขสมุทัยอริยสังจ**” นี้ ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเป็นผู้ได้ “วิชา ๓” [ไตรปิฎก] และกำลังมนสิการกรรมฐานโดยโสฬสญาณ [ญาณ ๑๖] อยู่ จึงเกิดปัญญา ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) **ปัญญาในสมาธิ** เรียกว่า “**จตุปปตญาณ-ทิพจักขุญาณ**” (ข้อ ๒ ในวิชา ๓) และ (๒) **ปัญญาในวิปัสสนา** เรียกว่า “**ปัจจยปริคคหญาณ**” (ข้อ ๒ ในญาณ ๑๖)

แต่กระบวนการชำระไตรสิกขาให้บริสุทธิ์นั้น เรียกว่า “กัณฑ์วิตรณวิสุทธิ” (ข้อ ๔ ในวิสุทธิ ๗) หมายถึง ความหมจดคงแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ [อัทธา ๓: อตีตัทธา-อนาคตัทธา-ปัจจุปันนัทธา หรือ ญาณ ๓: อตีตังสญาณ-อนาคตังสญาณ-ปัจจุปันนังสญาณ] อีกนัยหนึ่ง ข้อนี้จะตรงกับ “ธรรมฐิติญาณ-ยถาภูตญาณ-สัมมาทัสสนะ” ซึ่งจัดเป็นขั้นกำหนดสมุทัยสัจจ์ นั่นคือ “ปหานะ” (ข้อ ๒ ในกัจจโนอริยสัจจ์ ๔) หมายถึง การละ เป็นกัจจโนสมุทัย ตามหลักที่ว่า “ทุกขสมุทโย อริยสจฺจํ ปหาตพฺพ” สมุทัยควรละ คือ กำจัดทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่ การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา แต่อย่างไรก็ตาม ในข้อนี้ จะเกี่ยวข้องกับ “หลักปฏิจกสมุปปาท” และบรรดา “ปัจจัยธรรม-ปฏิจกสมุปปันนธรรม” ทั้งหมด ดังนี้

“ปฏิจกสมุปปาท ๑๒” หมายถึง การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน, ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม, การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ จึงเกิดมีขึ้น ดังนี้

“อนุโลมปฏิจกสมุปปาท” = ฝ่ายสมุทัย

- (๑) เพราะ **อวิชา** เป็นเหตุปัจจัย **ปัจจัยธรรม** จึงมี
- (๒) เพราะ **อวิชา** เป็นปัจจัย **สังขาร** จึงมี
- (๓) เพราะ **สังขาร** เป็นปัจจัย **วิญญาน** จึงมี
- (๔) เพราะ **วิญญาน** เป็นปัจจัย **นามรูป** จึงมี
- (๕) เพราะ **นามรูป** เป็นปัจจัย **สพายตนะ** จึงมี
- (๖) เพราะ **สพายตนะ** เป็นปัจจัย **ผัสสะ** จึงมี
- (๗) เพราะ **ผัสสะ** เป็นปัจจัย **เวทนา** จึงมี
- (๘) เพราะ **เวทนา** เป็นปัจจัย **ตัณหา** จึงมี
- (๙) เพราะ **ตัณหา** เป็นปัจจัย **อุปาทาน** จึงมี
- (๑๐) เพราะ **อุปาทาน** เป็นปัจจัย **ภพ** จึงมี
- (๑๑) เพราะ **ภพ** เป็นปัจจัย **ชาติ** จึงมี
- (๑๒) เพราะ **ชาติ** เป็นปัจจัย **ชรามรณะ** จึงมี

ความโศก-ความคร่ำครวญ-ทุกข์-โทมนัส-และ-ความคับแค้นใจ ก็มีพร้อม
 ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีด้วยประการฉะนี้

“ปฏิโลมปฏิจสุมุปบาท” = ฝ่ายนิโรธ

- (๑) เพราะ **อวิชา** สำรอกดับไปไม่เหลือ
- (๒) เพราะ อวิชา ดับ **สังขาร** จึงดับ
- (๓) เพราะ สังขาร ดับ **วิญญาณ** จึงดับ
- (๔) เพราะ วิญญาณ ดับ **นามรูป** จึงดับ
- (๕) เพราะ นามรูป ดับ **สพายตนะ** จึงดับ
- (๖) เพราะ สพายตนะ ดับ **ผัสสะ** จึงดับ
- (๗) เพราะ ผัสสะ ดับ **เวทนา** จึงดับ
- (๘) เพราะ เวทนา ดับ **ตัณหา** จึงดับ
- (๙) เพราะ ตัณหา ดับ **อุปาทาน** จึงดับ
- (๑๐) เพราะ อุปาทาน ดับ **ภพ** จึงดับ
- (๑๑) เพราะ ภพ ดับ **ชาติ** จึงดับ
- (๑๒) เพราะ ชาติ ดับ **ชรามรณะ** จึงดับ

ความโศก-ความคร่ำครวญ-ทุกข์-โทมนัส-และ-ความคับแค้นใจ ก็ดับ
ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

สำหรับ “ปฏิจสุมุปบันนธรรม” ถือเป็นฝ่ายสมุทัย คือ “อนุโลมปฏิจสุมุปบาท” เพียงแต่นำองค์ประกอบ
ปัจจัยทั้ง ๑๒ อย่าง มาจำแนกแจกตามหลักธรรมย่อย “ปัจจัยธรรม” ส่วนเรื่อง “กฎแห่งกรรม” และ “กฎ
กรรมของสัตว์” นั้น อยู่ใน “วิญญูชะ ๓-ไตรวิญญู” ดังนี้

[A] “อัทธา ๓” หมายถึง **กาลเวลาทั้ง ๓ ช่วง** ได้แก่

- (๑) “อดีต” = อวิชา-สังขาร
- (๒) “ปัจจุบัน” = วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ
- (๓) “อนาคต” = ชาติ-ชรา มรณะ [โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส]

[B] “สังเขป ๔” [สังคหะ ๔] หมายถึง **ช่วงองค์ประกอบปัจจัยสืบเนื่องกันด้วยเหตุและผลเป็นระยะ ๔ หมวด**
หรือแยกเป็น ๔ กลุ่ม ได้แก่

- (๑) “อดีตเหตุ” = อวิชา-สังขาร
- (๒) “ปัจจุบันผล” = วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา
- (๓) “ปัจจุบันเหตุ” = ตัณหา-อุปาทาน-ภพ
- (๔) “อนาคตผล” = ชาติ-ชรา มรณะ [โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส]

[C] “สนธิ ๓” หมายถึง **ชั่วต่อ ระหว่างสังขป หรือช่วงทั้ง ๔** ได้แก่

- (๑) ระหว่าง “อดีตเหตุ” กับ “ปัจจุบันผล”
- (๒) ระหว่าง “ปัจจุบันผล” กับ “ปัจจุบันเหตุ”
- (๓) ระหว่าง “ปัจจุบันเหตุ” กับ “อนาคตผล”

[D] “วิญญู ๓” [ไตรวิญญู] หมายถึง **การวน วงเวียน องค์ประกอบปัจจัยใหญ่ที่หมุนเวียนต่อเนื่องกันของ “ภวจักร” หรือ “สังสารจักร” ดังนี้**

- (๑) “กิลตวิญญู” คือ วงจรกิลต ได้แก่ อวิชา-ตัณหา-และ-อุปาทาน
- (๒) “กรรมวิญญู” คือ วงจรกรรม ได้แก่ สังขาร-และ-กรรมภพ (อภิสังขาร ๓ หรือ เจตนา)
- (๓) “วิปากวิญญู” คือ วงจรวิปาก ได้แก่ วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า “อุปปีตติภพ” คือ ภพที่อุปบัติขึ้น ชาติ-ชรามรณะ-ความโศก-ความคร่ำครวญ-ทุกข์-โทมนัส-และ-ความคับแค้นใจ

[E] “อาการ ๒๐” หมายถึง **องค์ประกอบแต่ละอย่าง อันเป็นลูกกำของลือ จำแนกตามส่วนเหตุ [Causes] และ ส่วนผล [Effects] ได้แก่**

- (๑) “อดีตเหตุ ๕” = **อวิชา-สังขาร-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ**
- (๒) “ปัจจุบันผล ๕” = **วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา**
- (๓) “ปัจจุบันเหตุ ๕” = **อวิชา-สังขาร-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ**
- (๔) “อนาคตผล ๕” = **วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา**

หมายเหตุ: “อาการ ๒๐” คือ หัวข้อที่กระจายให้เต็มในทุกช่วงของ “สังขป ๔”

[F] “มูล ๒” หมายถึง **กิลตที่เป็นตัวมูลเหตุ ซึ่งกำหนดเป็นจุดเริ่มต้นในวงจรแต่ละช่วง** ได้แก่

- (๑) “อวิชา” เป็นจุดเริ่มต้นในช่วงอดีต ส่งผลถึงเวทนาในช่วงปัจจุบัน
- (๒) “ตัณหา” เป็นจุดเริ่มต้นในช่วงปัจจุบัน ส่งผลถึงชรามรณะในช่วงอนาคต

อย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติธรรมควรมีพื้นฐานเข้าใจถึง ความหมายที่ลึกซึ้งของคำว่า “อวิชา ๔” กับ “อวิชา ๘” [A: อวิชามิลักขณะ ๒๕ ประการ] และ “ตัณหา ๓” กับ “ตัณหา ๖” [B: ปิยรูป-สาตรูป ๑๐] เพิ่มเติม เพราะเป็นรากเหง้าแห่งทุกข์ทั้งปวง ที่ทำให้จิตใจแปรปรวนไปตามอารมณ์ทั้ง ๖ [อารมณ์ ๖: รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ-ธรรมารมณ์] ที่ผ่านเข้ามาทางอินทรีย์ทั้ง ๖ [อินทรีย์ ๖: ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ] จนรวมถึงปัจจัยอะไรที่กุศลธรรมดังกล่าวนี้ต้องยึดเป็นที่พึ่งพาอาศัยให้เกิดขึ้นใน “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์” ที่เรียกว่า “อาหารปัจจัย” นั่นคือ “C: อาหาร ๔” ที่ทำหน้าที่หล่อเลี้ยงทั้งรูปธรรมกับนามธรรม [นามรูปแห่งขันธ ๕] ดังรายละเอียดต่อไปนี้

[A] “อวิชชามีลักษณะ ๒๕ ประการ” [องค์แห่งอวิชชา] ได้แก่

- (๑) “อัญญาณ” คือ ความไม่หยั่งรู้ด้วยญาณ [ญาณ–ปริชาหยั่งรู้]
- (๒) “อทัสสนะ” คือ ความไม่เห็นด้วยญาณทัสสนะ [ทัสสนะ–ความเห็น]
- (๓) “อนภิสมัย” คือ ความไม่ตรัสรู้ [ภิสมัย–ความตรัสรู้]
- (๔) “อนนุโพทะ” คือ ความไม่ตรัสรู้ตาม [อนุโพทะ–ความตรัสรู้ตาม]
- (๕) “อสัมโพทะ” คือ ความไม่ตรัสรู้พร้อม [สัมโพทะ–ความตรัสรู้พร้อม]
- (๖) “อปปฎิวะระ” คือ การไม่แทงตลอด [ปฎิวะระ–การแทงตลอด]
- (๗) “อสังคาหณา” คือ ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง [สังคาหณา–ความถือเอาถูกต้อง]
- (๘) “อปริโยคาหณา” คือ ความไม่หยั่งโดยรอบคอบ [ปริโยคาหณา–ความหยั่งโดยรอบคอบ]
- (๙) “อสมเพกขนา” คือ ความไม่พินิจ [สมเพกขนา–ความพินิจ]
- (๑๐) “อปัจจเวกขณา” คือ ความไม่พิจารณา [ปัจจเวกขณา–ความพิจารณาทบทวน]
- (๑๑) “อปปัจจัจจกรรม” คือ ความไม่รู้ในกรรมของตน [กัมมผลสัทธา–กฏแห่งกรรม]
- (๑๒) “ทุมมิชณะ” คือ ความทรมานปัญญา [สัมมาทิฏฐิ–ความเห็นชอบ อธิปัญญา–ปัญญาอันยิ่ง]
- (๑๓) “พาลยะ” คือ ความโง่เขลา [วิสารทะ–ฉลาดชำนาญ ปฏิภาณ–ความคิดทันการ]
- (๑๔) “อสัมปชัญญะ” คือ ความไม่รู้ทั่วพร้อม [สัมปชัญญะ–ความรู้ทั่วพร้อม]
- (๑๕) “โมหะ” คือ ความหลง [ปัญญา–ความรอบรู้–ความรู้ชัด = ญาณ]
- (๑๖) “ปิโมหะ” คือ ความลุ่มหลง [อวิกขปะ–ความไม่ฟุ้งซ่าน เอกัคคตา–จิตตสมาธิ]
- (๑๗) “สัมโมหะ” คือ ความหลงไหล [อสัมโมหสัมปชัญญะ–รู้ชัดว่าไม่หลง]
- (๑๘) “อวิชา” คือ รู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ [วิชา–ความรู้แจ้ง อภิญญา–ความรู้ยิ่งยวด]
- (๑๙) “อวิชโฆมะ” คือ โขมะคืออวิชาให้จมลงในวิภูฏะ [วิภูฏะ–ความพ้นจากวิภูฏะ = วิภูฏะ]
- (๒๐) “อวิชาโยคะ” คือ โยคะคืออวิชาให้ประกอบไว้ในวิภูฏะ [วิราคะ–ความไม่ติดพันเป็นอิสระ]
- (๒๑) “อวิชานุสสัย” คือ อนุสัยคืออวิชาด้วยอำนาจการละยังไม่ได้ [นิโรธ–ความดับกิเลสและทุกข์]
- (๒๒) “อวิชาปริญญฐาน” คือ การกลุ่มมรมจิตคืออวิชา [อุปสมะ–ความสงบ สมณะ–การสงบระงับจิต]
- (๒๓) “อวิชาลังคิ” คือ กลอนเหล็กหรือลิ่มคืออวิชา [วิสังโยค–ความหมดเครื่องผูกมัด]
- (๒๔) “โทสะ” คือ ความคิดประทุษร้าย [อพยาบาท–ความไม่ขัดเคืองมีเมตตา]
- (๒๕) “โลภะ” คือ ความอยากได้ [อปยะ–ความไม่พอกพูนกิเลส]

[B] “ปิยรูป-ศาสตรรูป ๑๐” หมายถึง **สิ่งที่มีสภาวะน่ารักน่าชื่นใจ เป็นที่เกิดและเป็นที่ตั้งของตัณหา หรือมุ่งเอา ส่วนที่เป็นอิฏฐารมณ์ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งตัณหา** ซึ่งทำให้เกิด **“อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์”** [รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ] เพราะความไม่รู้แจ้งแห่ง **“อวิชชา”** ที่เรียกว่า **“วิถุญะ ๑”** [ปฏิจจสมุปปันนธรรม] หมายถึง **วงจร ๓ ส่วนประกอบแห่งองค์ ๑๒** อย่าง ในปฏิจจสมุปบาท ซึ่งหมุนเวียนสืบทอดต่อๆ กันไป ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิด หรือวงจรแห่งทุกข์ นั่นคือ (๑) **“กิเลสวิถุญ์: อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน”** (๒) **“กรรมวิถุญ์: สังขาร-ภพ”** และ (๓) **“วิปากวิถุญ์: วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา-ชาติ-ชรา-มรณะ”** และพร้อมด้วยอกุศลวิบากผลที่ตามมา นั่นคือ **“โสกะ-ปริทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส”** ดังนี้

- (๑) **“อายตนะภายใน ๖”** ได้แก่ จักขุ-โสต-ฆานะ-ชีวาหา-กาย-ใจ
- (๒) **“อายตนะภายนอก ๖”** ได้แก่ รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ-ธรรมารมณ์
- (๓) **“วิญญาณ ๖”** ได้แก่ จักขุวิญญาณ-โสตวิญญาณ-ฆานวิญญาณ-ชีวาหาวิญญาณ-กายวิญญาณ-มโนวิญญาณ
- (๔) **“สัมผัส ๖”** ได้แก่ จักขุสัมผัส-โสตสัมผัส-ฆานสัมผัส-ชีวาหาสัมผัส-กายสัมผัส-มโนสัมผัส
- (๕) **“เวทนา ๖”** ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเวทนา-โสตสัมผัสสชาเวทนา-ฆานสัมผัสสชาเวทนา-ชีวาหาสัมผัสสชาเวทนา-กายสัมผัสสชาเวทนา-มโนสัมผัสสชาเวทนา
- (๖) **“สัญญา ๖”** ได้แก่ รูปสัญญา-สัททสัญญา-คันธสัญญา-รสสัญญา-โผฏฐัพพสัญญา-ธรรมสัญญา
- (๗) **“สัญญาเจตนา ๖”** ได้แก่ รูปสัญญาเจตนา-สัททสัญญาเจตนา-คันธสัญญาเจตนา-รสสัญญาเจตนา-โผฏฐัพพสัญญาเจตนา-ธรรมสัญญาเจตนา
- (๘) **“ตัณหา ๖”** ได้แก่ รูปตัณหา-สัททตัณหา-คันธตัณหา-รสตัณหา-โผฏฐัพพตัณหา-ธรรมตัณหา
- (๙) **“วิตก ๖”** ได้แก่ รูปวิตก-สัททวิตก-คันธวิตก-รสวิตก-โผฏฐัพพวิตก-ธัมมวิตก
- (๑๐) **“วิจาร์ ๖”** ได้แก่ รูปวิจาร์-สัททวิจาร์-คันธวิจาร์-รสวิจาร์-โผฏฐัพพวิจาร์-ธัมมวิจาร์

ในการเห็นความจริงใน **“สภาพแห่งทุกข์”** [นามรูปปริจเฉทญาณ] กับ **“เหตุแห่งทุกข์”** [ปัจจุปัจจัยปริคคหญาณ] ได้นั้น ปัญญาเห็นธรรมใน องค์ประกอบ ๑๒ ประการ ในปฏิจจสมุปบาทเพียงเท่านั้น [ธัมมัญญุติญาณ] ยังไม่เพียงพอ ผู้ปฏิบัติธรรมต้องเข้าใจรายละเอียดปลีกย่อยระหว่างองค์ธรรมย่อยเหล่านั้นด้วย คือ สภาวะธรรมที่ทำให้เกิดและดับในตัณหา ที่เรียกว่า **“ปิยรูป-ศาสตรรูป ๑๐”** นี้ด้วยเสมอ ให้ผู้ปฏิบัติธรรมทบทวนพิจารณาหลายๆ รอบ [โยนิโสมนสิการ] จนเจตนใจและขบได้ด้วยทฤษฎีอย่างแตกฉาน [ธัมมปฏิบัติสัมภิตา] เมื่อมนสิการกรรมฐานอยู่อย่างสม่ำเสมออยู่เรื่อยๆ ย่อมเกิด **“แสงสว่างแห่งปัญญา”** [อาโลกสัญญา] ไม่ตอนกลางหรือกลางคืนก็ตาม เพราะเกิดปัญญาเห็นสภาวะธรรมตามที่เป็นจริง [ยถาภูตญาณ-ธรรมลลิตี] ตามกำหนดธรรมคา [สัมมาสนะ] ตามกฏธรรมชาติ [ธรรมนิยาม] ความจริงอันสูงสุด โดยปรมาตถ์อันเป็นสากล [อริยสัจจ์ ๔] นอกจากนี้ คนที่ยังเป็นนักเรียนหรือนักศึกษาทั้งหลายนั้น ยิ่งต้องรีบเร่งทำการศึกษาให้เกิดปัญญาแตกฉานในธรรมให้เร็วที่สุด จะได้เป็นสิริมงคลแก่ชีวิตและวงศ์ตระกูล ซึ่งดีกว่าจะชักชวนกันไปเที่ยวแดกเหล้าตอนกลางค่ำกลางคืน [คุณพระช่วยนี่กว่าไปนั่งสมาธิ] แล้วพาไปอ้วกเลียงหมาตามถนน แต่อย่าคิดว่าที่ไป

กินไปเที่ยวเพื่อพิจารณาธรรมใน “อาหาร ๕” ก็แล้วกัน มันเป็นความคิดไม่งาม ถ้าอยากปฏิบัติธรรมดี ๆ ก็อย่าไปคบหากับพวกอโคจรเช่นนั้นดีกว่า แบบนี้บัณฑิตทั้งหลายท่านสรรเสริญมากกว่า พ่อแม่ได้ยินก็ดีใจ เป็นกุศลต่อวงศ์ตระกูลมากกว่า เจริญธรรมต่อดีกว่า

[C] “อาหาร ๕” หมายถึง *สภาพที่นำมาซึ่งผล โดยความเป็นปัจจัยจำจุนรูปธรรมและนามธรรมทั้งหลาย- เครื่องจำจุนชีวิต- สิ่งที่หล่อเลี้ยงร่างกายและจิตใจ ทำให้เกิดกำลังเจริญเติบโตและวิวัฒนาการ* ได้อันหนึ่ง “ขันธ ๕” จะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องอาศัย “อาหารปัจจัย” เป็นพื้นฐานสำคัญ ได้แก่

- (๑) “**กวจิณการอาหาร**” คือ *อาหารคือคำข้าว* ได้แก่ อาหารสามัญที่กลืนกินดูดซึมเข้าไปหล่อเลี้ยงร่างกาย เมื่อกำหนดรู้ “กวจิณการอาหาร” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “ราคะ” [ความกำหนัดติดใจ] ที่เกิดจาก “เบญจกามคุณ” ได้ด้วย
- (๒) “**ผัสสาหาร**” คือ *อาหารคือผัสสะ* ได้แก่ การบรรจบแห่ง *อายตนะภายใน* *อายตนะภายนอก* และ *วิญญาณ* เป็นปัจจัยให้เกิด “เวทนา” [การรับรู้ความรู้สึก] พร้อมทั้ง “เจตสิก” [เวทนา-สัญญา-สังขาร คือ อาการลักษณะย่อยของ จิต-วิญญาณ] ทั้งหมด ที่จะเกิดตามมา เมื่อกำหนดรู้ “ผัสสาหาร” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “เวทนา ๓” ได้ด้วย
- (๓) “**มโนสัญเจตนาหาร**” คือ *อาหารคือมโนสัญเจตนา* ได้แก่ ความจงใจ เป็นปัจจัยแห่งการทำ พุค คิด ซึ่งเรียกว่า “กรรม” เป็นตัวชักนำมาซึ่ง “ภพ” [กรรมภพ] คือ ให้เกิดปฏิสนธิในภพทั้งหลาย [อุปตติภพ] เมื่อกำหนดรู้ “มโนสัญเจตนาหาร” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “ตัณหา ๓” ได้ด้วย
- (๔) “**วิญญาณาหาร**” คือ *อาหารคือวิญญาณ* ได้แก่ “วิญญาณ” เป็นปัจจัยให้เกิด “นามรูป” เมื่อกำหนดรู้ “วิญญาณาหาร” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “นามรูปแห่งขันธ ๕” ได้ด้วย

ฉะนั้น องค์ประกอบปัจจัยสำคัญแห่งขันธ ๕ นั้น จึงต้องทำความเข้าใจอย่างชัดเจนโดยพื้นฐาน เพื่อให้เกิดปัญญาที่รอบรู้คมชัด [สุตมยปัญญา] นั่นคือ “**อวิชา-ตัณหา-อาหาร** [รูปกับนาม]” เมื่อพิจารณาสภาวธรรมโดยหลักปฏิจางสมุปบาทที่มีองค์ประกอบ ๑๒ ประการ พร้อมด้วยสังกิลสทั้งหลาย ด้วยเหตุผลที่ว่า จะได้กำหนดรายละเอียดที่ฟังลึกลงไปในกระบวนการอีกขั้นหนึ่ง เห็นที่ตั้งแห่งธรรมที่ถูกต้องอย่างแท้จริง [ธัมมัญญิตติ] ผู้มีโอกาสดำศึกษา [ไตรสิกขา] พระไตรปิฎกอย่างถูกต้อง จึงถือว่าโชคดีแห่งวาสนา เมื่อเรียนรู้เข้าใจเป็นอย่างดีแล้ว ก็อย่าลืมหายทอดองค์ความรู้ต่างๆ เหล่านี้ ให้แก่คนรอบข้าง เอามาตั้งเป็นหัวข้อสนทนากัน อย่าไปพูดคุยเรื่องไร้สาระ ไม่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตในบั้นปลายนี้ คนแต่ละคนมีอายุขัยสั้นยาวต่างกัน แต่การอยู่อย่างมีคุณค่าในความเป็นมนุษย์นี้ เป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่ของสัตว์บุรุษ ไม่ใช่อยู่อย่างหมาหรือแมวไปวันๆ อยากรู้ก็ตาม ให้ผู้ปฏิบัติธรรมให้บททวนหัวข้อ “**อธิบายปฏิจางสมุปบาท**” ที่เป็นสัมปยุตตธรรมกับปัจจัยธรรมทั้งหลาย เพื่อให้เห็นภาพรวมที่เป็นระบบโครงสร้างองค์รวม ใน “**ทุกขสมุทัยอริยสัจ**” อย่างชัดเจนดังต่อไปนี้

อธิบายปฏิจกสมุปบาท

(พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 124 -126 FILE 17)

ถามว่า: ก็ “ปฏิจกสมุปบาท” ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วด้วยคำเพียงเท่านี้
อย่างไร

ตอบว่า: ก็ในคำว่า “**นฺนุทิ ทุกฺขสุตฺต มฺล**” นี้ มีอธิบายว่า ศัพท์ว่า (๑) “**นฺนุทิ**” [ความเพลิดเพลิน-ความยินดี] นี้ เป็นสังเขปที่ ๑ (๒) “**ทุกฺข**” เป็นสังเขปที่ ๒ เพราะพระบาลีว่า “**ทุกฺขสุตฺต**” (๓) “**ภพ**” เป็นสังเขปที่ ๓ เพราะพระบาลีว่า “**ภวา ชาติ**” (๔) “**ชาติ ชรา และ มรณะ**” เป็นสังเขปที่ ๔ ฟังทราบ “**สังเขป ๔**” ด้วยคำเพียงเท่านี้ ดังพรรณนามาจะนี้ [บทว่า สังเขป] อธิบายว่า ได้แก่ ส่วนทั้งหลาย (๑) ระหว่าง **ตมฺหา** กับ **ทุกฺข** เป็นสนธิที่ ๑ (๒) ระหว่าง **ทุกฺข** กับ **ภพ** เป็นสนธิที่ ๒ (๓) ระหว่าง **ภพ** กับ **ชาติ** เป็นสนธิที่ ๓ ฟังทราบ “**สนธิ ๓**” ระหว่าง “**สังเขป ๔**” ซึ่งเหมือนกับระหว่างนี้ว่ามีทั้ง ๔ ดังพรรณนามาจะนี้

ในปฏิจกสมุปบาทนั้น (๑) “**นฺนุทิ**” เป็น “**อดีตตฺธา**” [กาลที่เป็นอดีต] (๒) “**ชาติ ชรา และมรณะ**” เป็น “**อนาคตตฺธา**” [กาลที่เป็นอนาคต] (๓) “**ทุกฺขและภพ**” เป็น “**ปัจจุปฺนตฺธา**” [กาลที่เป็นปัจจุบัน] ฟังทราบ “**อตฺธา ๓**” ดังพรรณนามาจะนี้แล

อนึ่ง ในอดีตตฺธา ในบรรดา “**อาการ ๕**” ด้วยคำว่า **นฺนุทิ** แล้ว **ตมฺหา** จึงมาแล้วหนึ่ง แม้ **ตมฺหา** นั้น จะยังไม่มา [อาการ ๔ คือ] **อวิชชา-สังขาร-อุปาทาน-และ-ภพ** ก็เป็นอันจัดเข้าแล้วทีเดียว ด้วยลักษณะที่เป็น **ปัจจัย** [ปัจจัยธรรม] อนึ่ง ด้วยคำว่า **ชาติ-ชรา-และ-มรณะ** เพราะเหตุที่อธิบายไว้ว่า: “**ขันธเหล่านี้ไม่มีชาติ ชราและมรณะนั้น** ขันธเหล่านี้พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้แล้วทีเดียวในอนาคตตฺธา จึงเป็นอันรวมเอาวิญญูณนามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนาเข้าไว้ด้วยเช่นกัน”

ใน **กรรมภพ** ซึ่งเป็นภพแรกมีกรรม ๕ ประการนี้ คือ (๑) โมหะ-ความหลง ได้แก่ **อวิชชา** (๒) การประมวลมา [ตั้งสม-อายุหนา] ได้แก่ **สังขาร** (๓) ความใคร่ ได้แก่ **ตมฺหา** (๔) การเข้าไปยึดถือ ได้แก่ **อุปาทาน** (๕) เจตนา ได้แก่ **ภพ** เป็นปัจจัยของปฏิสนธิในปัจจุปฺนตฺธา ในเพราะ **กรรมภพ** ซึ่งเป็นภพแรก

ในปัจจุปฺนตฺธา มีกรรม ๕ ประการนี้ คือ (๑) ปฏิสนธิ คือ **วิญญูณ** (๒) สิ่งที่กำลังวาง คือ **นามรูป** (๓) ปสาทรูป คือ **อายตนะ** [สฬายตนะ] (๔) อาการที่ถูกต้อง คือ **ผัสสะ** (๕) อาการที่เสวยอารมณ์ คือ **เวทนา** เป็นปัจจัยของกรรมที่ทำไว้ก่อน ในเพราะ **อุปปัจติภพ** ในปัจจุปฺนตฺธา

แต่เพราะในปัจจุปฺนตฺธา อายตนะทั้งหลายเจริญได้ที่แล้วจึงมีกรรม ๕ ประการเหล่านี้ คือ (๑) โมหะ คือ **อวิชชา** (๒) การประมวลมา คือ **สังขาร** (๓) ความใคร่ คือ **ตมฺหา** (๔) การเข้าไปยึดถือ คือ **อุปาทาน** (๕) เจตนา คือ **กรรมภพ** เป็นปัจจัยของปฏิสนธิในอนาคตตฺธา ในเพราะกรรมภพในปัจจุปฺนตฺธา

ในอนาคัตตคามิธรรม ๕ ประการนี้ คือ (๑) ปฏิสนธิ คือ วิญญาณ (๒) สิ่งที่กำลัง [เกิดขึ้น] คือ นามรูป (๓) ปสาทรูป คือ อายตนะ (๔) อากาที่ถูกต้อง คือ ผัสสะ (๕) อากาที่เสวยอารมณ์ คือ เวทนา เป็นปัจจัยของกรรมที่ทำไว้แล้วในปัจจุบันนันทา

ในเพราะอุปตติภพในอนาคัตตคา พิงทราบ “อาการ ๒๐” เหล่านี้ ในปฏิจสมุปบาทนี้ ซึ่งมีลักษณะดังแสดงไว้แล้วอย่างนี้ ด้วยประการฉะนั้นแล

ดังนั้น “ปฏิจสมุปบาท” ซึ่งมี [ปฏิจสมุปบันนธรรม-ปัจจัยธรรม] “สังเขป ๔” มี “สนธิ ๓” มี “อัทธา ๓” และมี “อาการ ๒๐” [รวมทั้ง วัฏฏะ ๓ และ มูล ๒] แม้ทั้งหมดพึงทราบว่าย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วด้วยพระดำรัสเพียงเท่านี้ ว่า เพราะทราบอย่างนี้ว่า “นันทิ” [ความเพลิดเพลิน ความยินดี] เป็น “รากเหง้าของทุกข์” จึงทราบต่อไปว่า เพราะภพจึงมีชาติ สัตว์ที่เกิดมาแล้วย่อมมีชราและมรณะ ด้วยประการดังพรรณนามา ฉะนี้

จบ อธิบายปฏิจสมุปบาท -----

ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจตามนัยแห่งคำว่า “ดวงตาเห็นธรรม” ด้วยวาทะแห่งปัญญาที่เห็นธรรมทั้งปวงตามที่เป็นจริงว่า: “สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงย่อมดับไปเป็นธรรมดา” จึงให้ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณาแนวคิดใน ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ภาวะแห่งความเกิดวัฏฏะ (๒) ภาวะแห่งความดับวัฏฏะ และ (๓) โลกียธรรม ดังนี้

[A] ภาวะแห่งความเกิดวัฏฏะ [กิเลส-กรรม-วิบาก = อตตสัญญา] = สมุทัยสังข์

อินทรีย์ ๖: ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ

อารมณ์ ๖: รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ-ธรรมารมณ์

การเกิดอวิชชา [อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์]

(๑) “อดีต” = อวิชชา-สังขาร [กรรมภพ]

(๒) “ปัจจุบัน” = วิญญาณ [วิญญาณ ๖]-นามรูป-สพายตนะ [อายตนะภายใน ๖-อายตนะ

ภายนอก ๖]-ผัสสะ [สัมผัส ๖]-เวทนา [เวทนา ๖-สัญญา ๖-สัญญาเจตนา ๖]-ตัณหา [ตัณหา ๖-

วิตก ๖-วิจารณ์ ๖]-อุปาทาน-ภพ [อุปตติภพ]

(๓) “อนาคต” = ชาติ-ชรา มรณะ [สังกิเลส: โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส = อุปาทาน

ขันธ ๕ เป็นทุกข์-สังสารทุกข์-ทุกติ]

วิญญะ ๓

- (๑) “**กิเลสวิญญ์**” คือ วงจรกิเลส ได้แก่ อวิชา-ตัณหา-และ-อุปาทาน
- (๒) “**กรรมวิญญ์**” คือ วงจรกรรม ได้แก่ สังขาร-และ-กรรมภพ [อภิสังขาร ๓ หรือ เจตนา ๖]
- (๓) “**วิปากวิญญ์**” คือ วงจรวิปาก ได้แก่ วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏ ที่เรียกว่า “**อุปปีตติภพ**” คือ ภพที่อุปบัติขึ้น ชาติ-ชรามรณะ-ความโศก-ความคร่ำครวญ-ทุกข์-โทมนัส-และ-ความคับแค้นใจ

[B] ภาวะแห่งความดับวิญญะ [วิวิญญะ-นิพพาน-อมตธาตุ = อนัตตสัญญา (สุญญตะ)] = นิโรธสังข]

อินทรีย์ ๖: ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ [อุเบกขาสัมโพชฌงค์]

อารมณ์ ๖: รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ-ธรรมารมณ์ [อุเบกขาสัมโพชฌงค์]

การดับอวิชา [อาสวักขยญาณ-ดับอาสวะ ๔: กามาสวะ-ภวาสวะ-ทิฏฐาสวะ-อวิชาสวะ]

(๑) “**อดีต**” [ต้นเหตุ] = (๑) **อวิชา**- (๒) **สังขาร** [กรรมภพ]

(๒) “**ปัจจุบัน**” [ผลวิปากกับเหตุ] = (๑) **วิญญาณ** [วิญญาณ ๖ = วิญญาณาหาร] - (๔) **นามรูป**- (๕) **สพายตนะ** [อายตนะภายใน ๖-อายตนะภายนอก ๖] - (๖) **ผัสสะ** [สัมผัส ๖ = ผัสสาหาร] - (๗) **เวทนา** [เวทนา ๖-สัญญา ๖-สัญญาเจตนา ๖ = มโนสัญญาเจตนาหาร]- (๘) **ตัณหา** [ตัณหา ๖-วิตก ๖-วิจารณ์ ๖ = กวฬิงการาหาร (ราคะ-กามคุณ ๕)] - (๙) **อุปาทาน**- (๑๐) **ภพ** [อุปปีตติภพ]

(๓) “**อนาคต**” [ปลายเหตุ] = (๑๑) **ชาติ**- (๑๒) **ชรา-มรณะ** [สังกิเลส: โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส = อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์-สังสารทุกข์-ทุกข์]

ดังนั้น ให้ถึงปัญญาหยั่งรู้ที่ว่า “**สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง-สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์-ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัวตน**” [ธรรมนิยาม ๓-อนุปัสสนา ๓ [สติปัฏฐาน ๔]-อนุปัสสนา ๙-มหาวิปัสสนา ๑๘-วิปัสสนาญาณ ๑๐-สัญญา ๑๐]

วิญญะ ๓

- (๑) “**กิเลสวิญญ์**” คือ วงจรกิเลส ได้แก่ อวิชา-ตัณหา-และ-อุปาทาน
- (๒) “**กรรมวิญญ์**” คือ วงจรกรรม ได้แก่ สังขาร-และ-กรรมภพ [อภิสังขาร ๓ หรือ เจตนา ๖]
- (๓) “**วิปากวิญญ์**” คือ วงจรวิปาก ได้แก่ วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏ ที่เรียกว่า “**อุปปีตติภพ**” คือ ภพที่อุปบัติขึ้น ชาติ-ชรามรณะ-ความโศก-ความคร่ำครวญ-ทุกข์-โทมนัส-และ-ความคับแค้นใจ

[C] “โลกียธรรม–Mundane States” [สังขตธรรม–สุปาตินนธรรม–อุปาตินนธรรม–อุปาตินนกกสังขาร: สังขารที่กรรมยึดครองหรือเกาะกุม] คือ ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก สถานะเนื่องในโลก ได้แก่ ชั้น ๕ ที่เป็น สาสวะทั้งหมด นั่นคือ ชั้น ๕–อายตนะ ๑๒–ธาตุ ๑๘–อินทรี ๒๒ ที่สัมปยุตต์ด้วย ปิยรูป–สาตรูป ๑๐ หมายถึง **สิ่งที่มีสถานะน่ารักน่าชื่นใจ เป็นที่เกิดและเป็นที่ตั้งของตัณหา หรือมุ่งเอาส่วนที่เป็นอภิวรรณซึ่ง เป็นบ่อเกิดแห่งตัณหา** ซึ่งทำให้เกิด “**อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข**” [รูป–เวทนา–สัญญา–สังขาร–วิญญาณ] เพราะความไม่รู้แจ้งแห่ง “**อวิชา**” ที่เรียกว่า “**วิภูฏะ ๓**” [ปฏิจสมุปปีนนธรรม] หมายถึง **วงจร ๓ ส่วนประกอบแห่งองค์ ๑๒** อย่าง ในปฏิจสมุปบาท ซึ่งหมุนเวียนสืบทอดต่อๆ กันไป ทำให้มีการเวียนว่าย ตายเกิด หรือวงจรแห่งทุกข นั่นคือ (๑) “**กิเลสวิภูฏะ: อวิชา–ตัณหา–อุปาทาน**” (๒) “**กรรมวิภูฏะ: สังขาร–ภพ**” และ (๓) “**วิปากวิภูฏะ: วิญญาณ–นามรูป–สพายตนะ–ผัสสะ–เวทนา–ชาติ–ชรามรณะ**” และพร้อมด้วย อกุศลวิบากผลที่ตามมา นั่นคือ “**โสกะ–ปริเทวะ–ทุกข–โทมนัส–อุปายาส**” ดังนี้

- (๑) “**อายตนะภายใน ๖**” ได้แก่ จักขุ–โสต–ฆานะ–ชีวหา–กาย–ใจ
- (๒) “**อายตนะภายนอก ๖**” ได้แก่ รูป–เสียง–กลิ่น–รส–โผฏฐัพพะ–ธรรมารมณ
- (๓) “**วิญญาณ ๖**” ได้แก่ จักขุวิญญาณ–โสตวิญญาณ–ฆานวิญญาณ–ชีวหาวิญญาณ–กายวิญญาณ–มโน วิญญาณ
- (๔) “**สัมผัส ๖**” ได้แก่ จักขุสัมผัส–โสตสัมผัส–ฆานสัมผัส–ชีวหาสัมผัส–กายสัมผัส–มโนสัมผัส
- (๕) “**เวทนา ๖**” ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเวทนา–โสตสัมผัสสชาเวทนา–ฆานสัมผัสสชาเวทนา–ชีวหา สัมผัสสชาเวทนา–กายสัมผัสสชาเวทนา–มโนสัมผัสสชาเวทนา
- (๖) “**สัญญา ๖**” ได้แก่ รูปสัญญา–สัททสัญญา–คันธสัญญา–รสสัญญา–โผฏฐัพพสัญญา–ธรรมสัญญา
- (๗) “**สัญญาเจตนา ๖**” ได้แก่ รูปสัญญาเจตนา–สัททสัญญาเจตนา–คันธสัญญาเจตนา–รสสัญญาเจตนา–โผฏฐัพพ สัญญาเจตนา–ธรรมสัญญาเจตนา
- (๘) “**ตัณหา ๖**” ได้แก่ รูปตัณหา–สัททตัณหา–คันธตัณหา–รสตัณหา–โผฏฐัพพตัณหา–ธรรมตัณหา
- (๙) “**วิตก ๖**” ได้แก่ รูปวิตก–สัททวิตก–คันธวิตก–รสวิตก–โผฏฐัพพวิตก–ธัมมวิตก
- (๑๐) “**วิจาร์ ๖**” ได้แก่ รูปวิจาร์–สัททวิจาร์–คันธวิจาร์–รสวิจาร์–โผฏฐัพพวิจาร์–ธัมมวิจาร์

ในอันดับต่อไปนี้ ให้ผู้ปฏิบัติธรรม พึงพิจารณาแนวคิดความศรัทธาปสาทะในพระศาสนาเกี่ยวกับเรื่อง “**กรรม–วิบาก**” ที่คนส่วนใหญ่ผู้ไม่รู้จริง “**ชนผู้หลงทิศ**” มักสับสนประมาทในเรื่องนี้ กลายเป็นเรื่องตลกขำขัน จนเป็นเหตุแห่งความฉิบหายของชีวิต แล้วตายอย่างไรค่า ไม่มีเสียบัญญาติดตัวไป มีแต่ปัญญาหางอึ่ง เท่านั้น คือ จิตไม่เคลื่อนไปสู่ภพภูมิที่สูงขึ้นแห่งอริยทรัพย์ทั้ง ๘ ประการ [อริยทรัพย์ ๘: ศรัทธา–ศีล–hiri–โอตตปปะ–พาหุสัจจะ–จาคะ–ปัญญา เปรียบเทียบกับ **สัทธรรม ๘: ศรัทธา–hiri–โอตตปปะ–พหุสุต–วิริ ยารัมภะ–สติ–ปัญญา** (ข้อ ๓ ในจรรณะ ๑๕)] และประการสำคัญอยากทำบุญปฏิบัติบูชา ในบางครั้งยังโชค ร้าย ไม่พบไม่เจอพระอริยเจ้าอย่างแท้จริง ก็มีเช่นกัน ก็ให้แสวงหาสัจธรรมที่แท้จริง อย่าท้อถอยให้จำไว้ เสมอว่า “**ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน**” ศึกษาเอาเองบ้าง อย่าไปร่อเหมือนลูกนกกรอพ่อแม่หาเหยื่อมาป้อน มีดินมีมือ

หนึ่งมันสมอง ทำได้อย่างแน่นอน อย่ามัวแต่นอนให้มากเท่านั้นเอง ให้พิจารณาเรื่อง (๑) กฎแห่งกรรม กับ (๒) กัมมัฏฐกตา ดังนี้

ในอันดับต่อไป ให้พิจารณาในเรื่อง “กฎแห่งกรรม-กัมมัฏฐกตาปัญญา” ตามบทสวดมนต์ ดังนี้

กฎแห่งกรรม [The Law of Volitional Actions]

กฎข้อที่ ๑ **กัมมัฏสะโกมมะที** (เรามีกรรมเป็นของๆ คน)

กฎข้อที่ ๒ **กัมมะทายาทอ** (เราเป็นผู้รับผลของกรรม)

กฎข้อที่ ๓ **กัมมะโยนิ** (เรามีกรรมเป็นกำเนิด)

กฎข้อที่ ๔ **กัมมะพันธู** (เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์)

กฎข้อที่ ๕ **กัมมะประภูติสะระโณ** (เรามีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย)

กฎข้อที่ ๖ **ยัง กัมมัง ะริสสามิ** (เราจักทำกรรมอันใดไว้)

กัลลยาณัง วา ปาปะกัง วา (ดีหรือชั่วก็ตาม)

ตัสสะ ทายาทอ ะริสสามิ (เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นๆ)

กล่าวโดยสรุป “กฎแห่งกรรม” มี ๖ ประการ ที่เกี่ยวข้องกับ “ความต่างกันแห่งกรรม” (พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 228-233 FILE 75) ดังนี้

แม้ข้ออื่นอีก พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ว่า:

(๑) เพศย่อมเป็นไปเพราะกรรม (๒) สัญญาย่อมเป็นไปเพราะเพศ (๓) สัตว์ทั้งหลายย่อมลงความต่างกัน เพราะสัญญาว่า นี่เป็นหญิงหรือเป็นชาย (๔) สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม (๕) หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปตามกรรม (๖) สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน ดุลลิมสลักเพลาารถที่ไปอยู่ [ข้อ ๑ - ๖ เป็น กัมมสังขธา-วิปากสังขธา-กัมมัฏฐกตาสังขธา] (๗) บุคคลย่อมได้เกียรติ ได้การสรรเสริญก็เพราะกรรม [ทำดีย่อมได้ดี] (๘) ย่อมได้ความเสื่อมการถูกประหาร และการจองจำก็เพราะกรรม [ทำชั่วย่อมได้ชั่ว] บุคคลรู้ “ความต่างกันแห่งกรรม” นั้นแล้ว ไฉนเล่าจึงพูดว่า “กรรมไม่มีในโลก”

“กฎแห่งกรรม” มี ๖ ประการ ได้แก่

(๑) **สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน**

(๒) **สัตว์ทั้งหลายเป็นทายาทแห่งกรรม**

(๓) **สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นกำเนิด**

(๔) **สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์**

(๕) **สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นที่พึ่ง**

(๖) **กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายโดยให้เลวและประณีต**

เพราะฉะนั้น ความรู้ความเข้าใจในเรื่อง “กรรม-วิบาก” ในประเด็นนี้ ไม่ใช่เรื่องจะมาพูดกันเล่นๆ ฆ่าเวลาให้หมดสิ้นไปวันหนึ่งๆ เพราะทั้งหมดเกิดจากปัญญาเห็นธรรมโดย “จุดอุปาทาน-ทิพจักขุญาณ” กับ “ปัจจัยปริศนญาณ” [ปฏิจจนสมุปปาท-ปัจจัยการ = ธรรมัญญิตินญาณ] โดยให้พิจารณาถึงมิตติความสัมพันธ์แห่งปัจจัยทั้งหลายที่ต้องพึ่งพากันและกันในการเกิดและดับพร้อมๆ กัน ซึ่งเป็นปัญญาขั้นสูง ไม่ใช่ปัญญาทางอ้อมที่จะใช้ใน “การขบคิดเชิงทฤษฎี” [ทฤษฎีญา สุปฏิวิวิทยา = ทิฏฐสัมปทา] โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นักวิจัยในศาสตร์สาขาต่างๆ ต้องเข้าใจเรื่องนี้เป็นอย่างดี เพื่อจะอธิบายสภาวะการณ์แห่งตัวแปรทางสถิติ [Statistic Variables] ทั้งหลายอย่างถูกต้อง แล้วอย่าพากันสบประมาทพระธรรมในพระพุทธศาสนาอีกเลย แน่จริงเข้ามาศึกษาให้มันแตกฉานดู เพราะเป็นเรื่องนามธรรมขั้นสูง ที่ครอบงำจนถึงรูปธรรมทั้งหลายที่เป็นองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน อนึ่ง “ปัจจัย ๒๔” [มหาปฏิฐาน-มหาปรณ-คัมภีร์ปฏิฐาน = คัมภีร์ใหญ่ ฉบับเล่ม ๔๐-๔๕ จำนวน ๖ เล่ม คนที่อยากเสริมมงคลชีวิตอ่านคัมภีร์นี้ ขนาดงานสวดอภิธรรมยังใช้สวดให้ผู้เป็นสิริมงคลไปปรโลก] นั้น ซึ่งมีลักษณะกระบวนการคิดคล้ายคลึงกับ “ปฏิจจนสมุปปาท ๑๒” ซึ่งเป็นการอธิบายลักษณะมิตติความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ ดังนี้

“ปัจจัย ๒๔” หมายถึง ลักษณะหรืออาการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ที่สิ่งหนึ่งหรือสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง เป็นองค์ประกอบที่ช่วยเอื้อ เกื้อหนุน คำจุน เป็นเหตุ หรือเป็นเงื่อนไข ให้สิ่งอื่น หรือสภาวะธรรมอย่างอื่น เกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็น ไปอย่างใดอย่างหนึ่ง และย่อมเห็นผลแห่งอกุศลวิบากที่ตามมา คือ “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข-โทมนัส-อุปายาส” เช่นกัน ได้แก่

- (๑) “เหตุปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นเหตุ
- (๒) “อาร์มมณปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นอารมณ์
- (๓) “อธิปัตปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นเจ้าใหญ่
- (๔) “อนันตรปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นภาวะต่อเนื่อง ไม่มีช่องระหว่าง
- (๕) “สมนันตรปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นภาวะต่อเนื่องทันที
- (๖) “สหชาติปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเกิดร่วมกัน
- (๗) “อัญญมัญญปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยอาศัยซึ่งกันและกัน
- (๘) “นิสสยปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นที่อาศัย
- (๙) “อุปนิสสยปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นเครื่องหนุนหรือกระตุ้นเร้า
- (๑๐) “ปุเรชาติปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเกิดก่อน
- (๑๑) “ปัจฉาชาติปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเกิดทีหลัง
- (๑๒) “อาเสวนปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยการเข้าไปช่วยหรือทำให้ชิน
- (๑๓) “กรรมปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นกรรมคือเจตจำนง
- (๑๔) “วิปากปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นวิบาก
- (๑๕) “อาหารปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นอาหาร หรือเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง

- (๑๖) “**อินทริยปัจจัย**” คือ ปัจจัยโดยเป็นเจ้าการ
- (๑๗) “**ฉานปัจจัย**” คือ ปัจจัยโดยภาวะจิตที่เป็นฉาน
- (๑๘) “**มรรคปัจจัย**” คือ ปัจจัยโดยเป็นมรรค
- (๑๙) “**สัมปยุตตปัจจัย**” คือ ปัจจัยโดยประกอบกัน
- (๒๐) “**วิปยุตตปัจจัย**” คือ ปัจจัยโดยแยกต่างหากกัน
- (๒๑) “**อตฺถปัจจัย**” คือ ปัจจัยโดยต้องมีอยู่
- (๒๒) “**นตฺถปัจจัย**” คือ ปัจจัยโดยต้องไม่มีอยู่
- (๒๓) “**วิคตปัจจัย**” คือ ปัจจัยโดยต้องปราศไป
- (๒๔) “**อวิคตปัจจัย**” คือ ปัจจัยโดยต้องไม่ปราศไป

นอกจากนี้ ในส่วนที่เป็น “**ทุกขสมุทัยอริยสังข์**” นี้ ก็เปรียบเสมือนผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุปัญญาแตกฉานในหัวข้อ “**ธัมมปฏิสัมภทา**” (ข้อ ๒ ในปฏิสัมภทา ๔) คือ ปัญญาแตกฉานในธรรม ปริชาแจ้งในหลัก เห็นอรรถาธิบายพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้ หรืออีกนัยหนึ่ง คือ การเกิดปัญญาเห็นธรรม เห็นอาณาจักรธรรม นั่นคือ ย่อมได้ “**ดวงตาเห็นธรรม**” [ทิพพจักขุญาณ-กัณหาวิตรณญาณ-ธัมมัญญุตินิยาม = **หลักปฏิจจนสมุปบาท**] ก็ให้พึงพิจารณาถึงองค์ประกอบสำคัญในการเจริญภาวนา คือ (๑) **ฉานปัจจัย** [สมณะ] กับ (๒) **มรรคปัจจัย** [วิปัสสนา] ดังนี้

ทุกขนิโรธอริยสังข์

(๓) “**นิโรธ-นิโรธสังข์-ทุกขนิโรธ-ทุกขนิโรธอริยสังข์**” หมายถึง ความดับทุกข์ นั่นคือ ภาวะที่ตัดขาดสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกต้นหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกข้อม ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดภัย เป็นอิสระ คือ “**นิพพาน**” ซึ่งตรงกับ คำว่า “**สังขิกิริยา**” (ข้อ ๓ ในกัจจโนอริยสังข์ ๔) หมายถึง การทำให้แจ้งเป็นกิจในนิโรธ ตามหลักว่า “**ทุกขนิโรธ อริยสังข์ สขจิกิตตพพ**” นิโรธควรทำให้แจ้ง คือ เข้าถึง หรือบรรลุได้แก่ การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ ที่เรียกว่า “**จุดสังขปฏิวะ**” คือ การวางตลอดอริยสังข์ธรรมทั้ง ๔ ประการ ได้แก่ (๑) **อริยผล ๔** [วิมุตติญาณทัสสนชั้น] (๒) **ปัจจเวกขณญาณ** [ญาณทัสสนะ ๑๕ มีอาการ ๑๒ = วิมุตติญาณทัสสนชั้น] (๓) **อัสวักขยญาณ** [มีอาการ ๖๔ = วิมุตติญาณทัสสนชั้น] และ (๔) **นิพพาน ๒** [วิมุตติชั้น] ดังนี้

[A] “อริยมผล ๔–สัมมัญญผล ๔” หรือ “ผลญาณ” หมายถึง ผลที่เกิดขึ้นเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค
 ธรรมารมณ์อันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้นๆ ที่เรียกว่า
 “สัมมัญญผล” นั่นคือ **ญาณในอริยมผล** นั่นคือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลชั้นนั้นๆ =
 “**โลกุตตรผล** [ผล ๔–ผลสมังคี–ผลญาณแห่งมรรค ๘]” ได้แก่ **โศคาปัตติผล–สกทาคามีผล–อนาคามีผล–**
อรหัตตผล = โลกุตตรญาณ ดังนี้

- (๑) “**โศคาปัตติผล**” คือ ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ผลอันพระโศกานันพึงเสวย
- (๒) “**สกทาคามีผล**” คือ ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย
- (๓) “**อนาคามีผล**” คือ ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย
- (๔) “**อรหัตตผล**” คือ ผลคือความเป็นพระอรหันต์ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

[B] “**ปัจจบเวกขณญาณ**” [โลกียญาณ] คือ **ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน** ที่เรียกว่า “**ญาณทัสสนะมี**
ปรัวัฏฏ์ ๓ มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒” หรือ มีอาการ ๑๕ ประการ นั่นคือ (๑) **สำรวจมรรค** (๒) **สำรวจผล**
 (๓) **สำรวจรู้กิเลสที่ละแล้ว** (๔) **สำรวจรู้กิเลสที่เหลืออยู่** และ (๕) **สำรวจรู้นิพพาน** เว้นแต่ว่าพระอรหันต์
 ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งสุดท้ายทำให้เกิด “**อาสวักขยญาณ**” [โลกุตตรญาณ] = “**ปัญญา**
ตรัสรู้” [สัมโพธิ–สัมโพธิญาณ–นิพพาน ๒] อันมีอาการ ๖๔ แห่งอินทรีย์ ดังรายละเอียดข้างล่างนี้

ปัจจบเวกขณวิถี	มัคควิถี	จำนวน
ปัจจบเวกขณวิถีที่เกิดภายหลัง	โศคาปัตติมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจจบเวกขณวิถีที่เกิดภายหลัง	สกทาคามีมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจจบเวกขณวิถีที่เกิดภายหลัง	อนาคามีมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจจบเวกขณวิถีที่เกิดภายหลัง	อรหัตตมัคควิถี	มี ๔ ประการ
รวม		๑๕ ประการ
อาสวักขยญาณ [มีอาการ ๖๔] ได้แก่ อินทรีย์ ๓ และ อินทรีย์ ๘ ประการ ในแต่ละขั้นของ มรรค ๔–ผล ๔		

- (๑) “**อินทรีย์ ๓**” ได้แก่ **อัญญาตัญญูสามีนทรีย์ ๑ อัญญินทรีย์ ๑ อัญญาตาวินทรีย์ ๑**
- (๒) “**อินทรีย์ ๘ ประการ**” ได้แก่ **สัทธินทรีย์ ๑ วิริยินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑ สมานินทรีย์ ๑ ปัญญินทรีย์ ๑**
มณินทรีย์ ๑ โสมนัสสินทรีย์ ๑ จีวัตินทรีย์ ๑ โดยมีนัยแสดงความเป็นบรืวาร ดังต่อไปนี้
 - (๑) “**สัทธินทรีย์**” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบรืวาร (๒) “**วิริยินทรีย์**” มีการประคองไว้เป็น
 บรืวาร (๓) “**สตินทรีย์**” มีความตั้งมั่นเป็นบรืวาร (๔) “**สมานินทรีย์**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็น
 บรืวาร (๕) “**ปัญญินทรีย์**” มีความเห็นเป็นบรืวาร (๖) “**มณินทรีย์**” มีความรู้แจ้งเป็นบรืวาร
 - (๗) “**โสมนัสสินทรีย์**” มีความยินดีเป็นบรืวาร และ (๘) “**จีวัตินทรีย์**” มีความเป็นอธิปัตติ

[C] “การตรัสรู้-สัมโพธิะ” คือ อาสวัภยญาณ ฉะนั้น “มรรค ๔” = “**อาสวัภยญาณ มีอาการ ๑๒**” กับ “ผล ๔” = “**อาสวัภยญาณ มีอาการ ๑๒**” รวมจำนวนอินทรีย์ทั้งหมดเป็น “**มีอาการ ๖๔**” = โลกุตตรญาณ

(๑) โสดาบัน-ผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว	
(๑) ตำรวจมรรค	โสดาปัตติมรรค-สมุจเฉตนิโรธ = อนัญญาตัณญัสสามิตินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๒) ตำรวจผล	โสดาปัตติผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๓) กิเลสละแล้ว	กิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับทิฏฐิ [สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรามาส-ทิฏฐานุสัย-วิจิกิจฉานุสัย]
(๔) กิเลสเหลืออยู่	กิเลสหยาบๆ-กิเลสละเอียด-กิเลสทั้งหลาย
(๕) นิพพาน	ผู้ถึงกระแส [ยังไม่ถึงนิพพาน]

(๒) สกทาคามี-ผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว	
(๑) ตำรวจมรรค	สกทาคามีมรรค-สมุจเฉตนิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๒) ตำรวจผล	สกทาคามีผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๓) กิเลสละแล้ว	กิเลสหยาบๆ [กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ]
(๔) กิเลสเหลืออยู่	กิเลสละเอียด-กิเลสทั้งหลาย
(๕) นิพพาน	ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว [ยังไม่ถึงนิพพาน]

(๓) อนาคามี-ผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว	
(๑) ตำรวจมรรค	อนาคามีมรรค-สมุจเฉตนิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๒) ตำรวจผล	อนาคามีผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๓) กิเลสละแล้ว	กิเลสละเอียด [กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด]
(๔) กิเลสเหลืออยู่	กิเลสทั้งหลาย
(๕) นิพพาน	ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก [ยังไม่ถึงนิพพาน]

(๔) อรหันต์-ผู้บรรลุอรหัตผลแล้ว	
(๑) ตำรวจมรรค	อรหัตตมรรค-สมุจเฉตนิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๒) ตำรวจผล	อรหัตตผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ-นิสสรณนิโรธ [นิพพาน] = อัญญาตาวินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๓) กิเลสละแล้ว	กิเลสทั้งหลาย [รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุททังคะ-อวิชชา-มานานุสัย-ภวราคานุสัย-อวิชชานุสัย]
(๔) กิเลสเหลืออยู่	[ไม่มีการพิจารณา]
(๕) นิพพาน	ผู้หักท้าวแห่งสงสารแล้ว [บรรลุถึงนิพพานแล้ว-วิวิฏฐะ]

[D] “นิพพาน ๒” หมายถึง *สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว—ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะ ไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์* ได้แก่ = *โลกุตตรญาณ* ดังนี้

(๑) “*สตูปาทิสถนิพพาน*” หมายถึง *นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ* โดยดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ นั่นคือ “*กิเลสปรินิพพาน*” ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจทางอินทรีย์ ๕ รับรู้สุขทุกข์อยู่ [บุคคลผู้ยังต้องเจริญ “*เสขปฏิบัติทา—จรณะ ๑๕*” นั่นคือ ทางดำเนินของพระเสขะ ข้อปฏิบัติของพระเสขะ ได้แก่ สีสัมปทา ๑ อปนิณกปฏิบัติทา ๑ ตัทธธรรม ๗ และฉาน ๔] ท่านผู้บรรลุลุทธิมรรคนี้นี้ เรียกว่า “*สตูปาทิสถบุคคล = พระเสขะ*” [พระอรหันต์ผู้ปราศจาก โสกะ—ปริเทวะ—ทุกข์—โทมนัส—อุปายาส เป็นธรรมคา แต่ยังรักษาชีวิตินทรีย์อยู่ เพื่อดับขันธ์ ๕ ที่เหลือ นั่นคือ สัญญาและเวทนา อันเป็นจิตสังขารที่เหลืออยู่ ไม่ส่งผลแห่งกรรมซึ่งเป็นกิริยาจิตแห่งพระอรหันต์ผู้นั้น] หรือได้ชื่อว่า “*เสขบุคคล*” หมายถึง บุคคลที่ยังต้องศึกษาอยู่ ผู้อยู่ใน “*เสขภูมิ*” คือ ภูมิของพระเสขะ ระดับจิตใจและคุณธรรมของพระอริยบุคคลที่ยังต้องศึกษา ที่เรียกว่า “*เสขปฏิบัติทา—จรณะ ๑๕*” ดังกล่าวนั้น เพื่อก้าวสู่ภูมิแห่งพระอเสขะ อันเป็นการดับจิตดวงสุดท้ายแห่งพระนิพพาน ซึ่งก็เริ่มในธรรม ๕ อย่าง ได้แก่ (๑) *มัคคญาณ—*อรหัตตมรรค (๒) *ผลญาณ—*อรหัตตผล (๓) *ปัจเจกเวทณญาณ* [เฉพาะ อรหัตตมรรค—อรหัตตผล] (๔) *อาสาวัชยญาณ* [เฉพาะ *อัญญินทรีย์—*อัญญาปัญญาอันรู้ทั่วถึง—*อรหัตตมัคคญาณ* กับ *อัญญาตาวินทรีย์—*อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้วแห่งปัญญาของพระอรหันต์—*อรหัตตผลญาณ*] (๕) *อนุปาทิสถนิพพานธาตุ—*ชีวิตสมสี่สี่ [ชี—วิค—สะ—มะ—สี—สี] อย่างไรก็ตาม พระอรหันต์อาจเจริญสมาบัติ ๘ [ฉานสมาบัติ] เพื่อต่อยอดฉานจิตตสมาธิให้เป็นความละเอียดประณีตตามลำดับ ที่เรียกว่า “*อนุปพพวิหาร ๕—อนุปพพ นิโรธ ๕*” [นิโรธสมาบัติ] = *โลกียญาณ* ดังนี้

(๑) “*รูปฉาน ๔*” หมายถึง จิตที่เป็นไปในรูปภูมิ โดยจำแนกเป็นปัญจฉาน ได้แก่

- (๑) ปฐมฉานกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ที่ประกอบด้วย วิตก—วิจาร—ปีติ—สุข—เอกัคคตา
- (๒) ทุตติยฉานกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ที่ประกอบด้วย วิจาร—ปีติ—สุข—เอกัคคตา
- (๓) ตติยฉานกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ที่ประกอบด้วย ปีติ—สุข—เอกัคคตา
- (๔) จตุตถฉานกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ที่ประกอบด้วย สุข—เอกัคคตา
- (๕) ปัญจฉานกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ที่ประกอบด้วย อุเบกขา—เอกัคคตา

(๒) “*อรูปฉาน ๔*” หมายถึง จิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ ได้แก่

- (๑) อรูปาวจรกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ประกอบด้วยอากาสาณัญญาตนฉาน
- (๒) อรูปาวจรกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ประกอบด้วยวิญญาณัญญาตนฉาน
- (๓) อรูปาวจรกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ประกอบด้วยอากิญจัญญาตนฉาน
- (๔) อรูปาวจรกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ประกอบด้วยเนวสัณญานาสัณญาตนฉาน

(๑) “**สัตตัญญาเวทิตนโรธ ๑**” หมายถึง การเข้านโรธ คือ ดับสัตตัญญาความจำได้หมายรู้ และดับเวทนาการเสวยอารมณ์ โดยผู้เข้านโรธสมาบัตินี้ ก็คือ การดับสังขาร ๓ [สภาพปรุงแต่งแห่งสังขตธรรม] = โลกุตตญาณ ได้แก่

(๑) วจิตสังขาร-วิตกกับวิจารณ์ [ความตรึกกับความตรอง]

(๒) กายสังขาร-ลมหายใจอัสสาสะกับลมหายใจปัสสาสะ

(๓) จิตตสังขาร-สัตตัญญากับเวทนา ย่อมดับไปตามลำดับ

(๒) “**อนุปาทิสถนิพพาน**” หมายถึง **นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ** โดยดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ นั่นคือ “**ขั้นธปรินิพพาน**” ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว ท่านผู้บรรลุอุทิมมธรรมนี้ เรียกว่า “**อนุปาทิสถบุคคล = พระอเสขะ**” สำหรับ “**จิตดวงสุดท้าย**” [สติ-ญาณทัสสนะ = ปัญญาในสมาธิ กับ **สัมปชัญญะ**-ญาณในวิปัสสนา = ปัญญาในวิปัสสนา ซึ่งหมายถึง “**อานันตริกสมาธิญาณ**” นั่นคือ ปัญญาในการตัดอาสวะขาด เพราะความบริสุทธิ์แห่งสมาธิอันเป็นเหตุไม่พึงช้าน] ซึ่งจะดับไปเมื่อพระอรหันต์ปรินิพพานด้วย “**อนุปาทิสถนิพพานธาตุ**” [อันเป็นขั้นตอน ที่เรียกว่า “**การดับขั้นธปรินิพพาน**” คือ ดับสัตตัญญาและเวทนา-**จิตตสังขาร** (มโนสังขาร) ที่ประกอบด้วย “**ชีวิตินทรีย์-ปวัตตสีสะ**” กับ “**อวิชาสวะ-กิเลสสีสะ**” = ที่เรียกว่า “**ชีวิตสมสีสี**” อันเป็น “**อรหัตตผลวิมุตติ-สัมมาวิมุตติ**” (ข้อ ๑๐ ในสัมมัตตะ ๑๐)] ซึ่งเรียกว่า “**ปรินิพพานจิต-จริมกจิต-จริมกวิญญาณ**” [วิมุตตานุตตริยะ-การพ้นอันเยี่ยม (ข้อ ๓ ในอนนุตตริยะ ๓)]

หมายเหตุ: ในขั้นตอนนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมที่เกิดปัญญาเห็นธรรมอย่างแท้จริง ประจักษ์แจ่มแจ้งคมชัดยิ่ง คือ การเห็นนิพพาน [ทัตสนานนุตตริยะ-การเห็นอันเยี่ยม (ข้อ ๑ ในอนนุตตริยะ ๓)] แต่ถ้ายังไม่แม่นยำในธรรมทั้งหลาย ก็ให้ทำความเข้าใจไปเรื่อยๆ จนกว่าอินทรีย์จะแก่กล้า แต่อย่าลดความพยายามก็แล้วกัน เพราะขั้นตอนการปฏิบัติธรรมในพระศาสนานี้ เป็นเรื่อง “**ปฏิบัติ**” ที่เรียกว่า “**ทุกขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญญา**” (ข้อ ๑ ในปฏิบัติ ๔) หมายถึง “**ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ชั่ว**” เพราะคนส่วนใหญ่มีกิเลสชนิดหนาเป็นพื้นฐาน จึงต้องใช้เวลามากหน่อยเป็นพิเศษ

นอกจากนี้ ยังมีคำที่เป็นไวพจน์กับ คำว่า “**นิพพาน**” มีอยู่ ๒๖ คำ ที่อธิบายถึงสัจภาวะแห่งนิพพานได้ ดังนี้

ธรรมที่เป็นไวยากรณ์พระนิพพาน

(พระอภิธรรมปิฎก วิกังค์ เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 356-357 FILE 77)

ความจริง พระนิพพานมีอย่างเดียวกันนั้น แต่พระนิพพานนั้น มีชื่อเรียกแทนพระนิพพานเป็นอนก ด้วยสามารถแห่งชื่อที่เป็นปฏิปักษ์แห่งสังขตธรรมทั้งหมด ได้แก่

- (๑) “อเสสวiraโค” คือ คลายกำหนดโดยไม่มีเหลือ
- (๒) “อเสสนิโรธ” คือ ดับโดยไม่มีเหลือ
- (๓) “จาโค” คือ ความสละ
- (๔) “ปฏินิสสุโค” คือ ความสละกิน
- (๕) “มุตติ” คือ ความหลุดพ้น
- (๖) “อนาลโย” คือ ความไม่อาลัย
- (๗) “รากุขโย” คือ ความสิ้นราคะ
- (๘) “โทสกุขโย” คือ ความสิ้นโทสะ
- (๙) “โมหกุขโย” คือ ความสิ้นโมหะ
- (๑๐) “ตณฺหกุขโย” คือ ความสิ้นตัณหา
- (๑๑) “อนุปปาโท” คือ ความไม่เกิด
- (๑๒) “อปฺปวตฺต” คือ ความไม่เป็นไป
- (๑๓) “อนิมิตฺต” คือ ความไม่เป็นไป
- (๑๔) “อปฺปณฺหิต” คือ ความไม่มีที่ตั้ง
- (๑๕) “อนายุหน” คือ ความไม่มีกรรมเป็นเหตุปฏิสนธิ
- (๑๖) “อปฺปปฏิสนฺธิ” คือ ความไม่สืบต่อ
- (๑๗) “อนุปปตฺติ” คือ ความไม่อุบัติ
- (๑๘) “อคฺติ” คือ ความไม่มีคติ
- (๑๙) “อชาต” คือ ความไม่เกิด
- (๒๐) “อชร” คือ ความไม่แก่
- (๒๑) “อพฺยาธิ” คือ ความไม่เจ็บ
- (๒๒) “อมต” คือ ความไม่ตาย
- (๒๓) “อโสภ” คือ ความไม่โสภ
- (๒๔) “อปฺริเทว” คือ ความไม่ร้องไห้คร่ำครวญ
- (๒๕) “อนุปฺยาสา” คือ ความไม่เหือดแห้งใจ
- (๒๖) “อสงฺกิลฺลัญ” คือ ความไม่เศร้าหมอง

นอกจากนี้ ในส่วนที่เป็น “ผลญาณ-ทุกขนิโรธอริยสังข์” นี้ ก็เปรียบเสมือนผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุปัญญา
แตกฉานในหัวข้อ “อตลปฏิสัมภทา” (ข้อ ๑ ในปฏิสัมภทา ๔) คือ ปัญญาอรอบรู้ในผลที่เป็นความหมายแห่ง
การปฏิบัติธรรม กับ “นิรุตติปฏิสัมภทา” (ข้อ ๓ ในปฏิสัมภทา ๔) คือ ปัญญาอรอบรู้ในภาษาทั้งฝ่าย “สมมติ
สังข์จะ” กับ “ปรมัตตสังข์จะ” นั่นคือ มีความรู้ความเข้าใจที่สามารถถ่ายทอดเป็นภาษาได้อย่างดีและชำนาญ

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์

(๔) “มรรค-มรรคสังข์-ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา-ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์” หมายถึง ปฏิปทาที่
นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งตรงกับ “ภาวนา” ได้แก่ “อริยอัฏฐังคิกมรรค”
หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” แปลว่า “ทางสายกลาง” ส่วน “อริยอัฏฐังคิกมรรค-มรรคมืองค์
๘” นี้ สรุปลงใน “ไตรสิกขา” คือ ศีล-สมาธิ-ปัญญา และ คำว่า “ภาวนา” (ข้อ ๔ ในกิจในอริยสังข์ ๔)
หมายถึง การเจริญ หรือการบำเพ็ญเพียรฝึกตน [ทมะ] เป็นกิจในมรรค ตามหลักว่า “ทุกขนิโรธคามินี
ปฏิปทา อริยสังข์ ภาเวตพุทฺธี” มรรคควรเจริญ คือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่
จุดหมาย ได้แก่ การลงมือแก้ไขปัญหานอกจากนี้ ใน “อริยมรรค” ยังรวมเอากระบวนการชำระไตรสิกขาให้
บริสุทธิ์ใน “วิสุทธิ ๗” ใน ข้อ ๕-ข้อ ๖-ข้อ ๗ ดังนี้

(๑) “มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ” (ข้อ ๕ ในวิสุทธิ ๗) หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็น
เป็นทางหรือมิใช่ทาง คือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณากาลาป [กาลาปสัมมสนะ] จน
มองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันเรียกว่า “อุทฺทยัพพยานุปัสสนา”
ถือเป็น “ตรุณวิปัสสนา” คือ วิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้วมี “วิปัสสนูปกิเลส ๑๐” เกิดขึ้น กำหนดได้
ว่า “อุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั้นแล เป็นทาง
ถูกต้อง” เตรียมที่จะประกอบจิตไว้ในวิถี คือ “วิปัสสนาญาณ” นั้นต่อไป ข้อนี้จัดเป็นขั้นกำหนด
มัคคสังข์

(๒) “ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ” (ข้อ ๖ ในวิสุทธิ ๗) หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทาง
ดำเนิน คือ ประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่อุทฺทยัพพยานุปัสสนาญาณที่พ้น
จากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีทางแล้วนั้น เป็นต้นไป จนถึง “สัจจานุโลมิกญาณ” หรือ “อนุโลม
ญาณ” อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิด “โคตรภูญาณ” คั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อ
สุดท้าย เป็นหัวข้อแห่ง “ความเป็นปุถุชน” กับ “ความเป็นอริยบุคคล” โดยสรุป วิสุทธิข้อนี้ก็คือ
“วิปัสสนาญาณ ๕” ได้แก่ อุทฺทยัพพญาณ-ภังคญาณ-ภยญาณ-อาทีนวญาณ-นิพพิทาญาณ-มูญจิต
ตุกัมยตาญาณ-ปฏิสังขยาญาณ-สังขารุเปกขาญาณ-อนุโลมญาณ หรือจะเป็นการเจริญ “มหา
วิปัสสนา ๑๘” ได้แก่ อนิจจานุปัสสนา-ทุกขานุปัสสนา-อนัตตานุปัสสนา-นิพพิทานุปัสสนา-วิ
ราคานุปัสสนา-นิโรธานุปัสสนา-ปฏินิสัสคคานุปัสสนา-ขยานุปัสสนา-วยานุปัสสนา-วิปริณา

มานุสปีตสนา-อนิมิตตานุสปีตสนา-อัปปณิหิตานุสปีตสนา-สุญญตานุสปีตสนา-อริปัญญชาธรรม
วิปีตสนา-ขถากุตตญาณทัสสนะ-อาทีนวานุสปีตสนา-ปฏิสังขานุสปีตสนา-วิวัฏฏนานุสปีตสนา
ตามลำดับ

(๓) “**ญาณทัสสนวิสุทธิ**” (ข้อ ๗ ในวิสุทธิ ๗) หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ คือ ความรู้ใน
“**อริยมรรค ๘**” [มรรค ๘] หรือ “**มรรคญาณ**” อันเกิดถัดจาก “**โคตรกญาณ**” เป็นต้นไป เมื่อมรรค
เกิดแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจาก “**มรรคญาณ**” นั้นๆ “**ความเป็น
อริยบุคคล**” ย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ หรือ ไตรสิกขา
หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

ฉะนั้น เพื่อให้เห็นรายละเอียดใน “**อริยมรรค ๘**” ในรายละเอียดเฉพาะมรรคในแต่ละขั้น ที่จะต่อยอดก้าว
ไปสู่ “**อริยผล ๘**” [ผลญาณ] คือ ผลแต่ละขั้น ดังนี้

“**อริยมรรค ๘**” หรือ “**มัตถญาณ**” หมายถึง ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด
นั่นคือ **ญาณในอริยมรรค** นั่นคือ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จ “**ภาวะอริยบุคคล**” แต่ละขั้น ซึ่งทำให้เห็น
“**อริยสังข์ ๘**” ทั้งหมด = “**โลกุตตรมรรค** [มรรค ๘-มคตสังข์-มัตถญาณแห่งมรรค ๘]” ได้แก่ **โสดาปัตติ
มรรค-สกทาคามีมรรค-อนาคามีมรรค-อรหัตตมรรค = โลกุตตรญาณ** ดังนี้

(๑) “**โสดาปัตติมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก มรรคอันให้ถึงความ
เป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ “**สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส**”
และย่อมกำจัด “**กิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับทิฏฐิ**” (สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส-ทิฐฏา
นุสัย-วิจิกิจฉานุสัย) ได้

(๒) “**สกทาคามีมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น
ได้แก่ “**สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส**” กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง และ
ย่อมกำจัด “**กิเลสหยาบๆ**” (กามราคะสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ-กามราคานุสัย-ปฏิฆา
นุสัยอย่างหยาบ) ได้

(๓) “**อนาคามีมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง ๕
ได้แก่ “**สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส-กามราคะ-ปฏิฆะ**” และย่อมกำจัด “**กิเลส
ละเอียด**” (กามราคะสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่าง
ละเอียด) ได้

(๔) “**อรหัตตมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐
ได้แก่ “**สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส-กามราคะ-ปฏิฆะ-รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-
อุทธัจจะ-อวิชชา**” และย่อมกำจัด “**กิเลสทั้งหลาย**” (รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุทธัจจะ-
อวิชชา-มานานุสัย-ภวราคานุสัย-อวิชชานุสัย) ได้หมด

ในอันดับต่อไป ให้ผู้ปฏิบัติธรรมย้อนกลับไปทบทวนในหัวข้อ (๓) “นิโรธ-นิโรธสังข์-ทุกขนิโรธ-ทุกขนิโรธอริยสังข์” อีกครั้ง นอกจากนี้ ในส่วนที่เป็น “มรรคญาณ-มัคคญาณ” นี้ ก็เปรียบเสมือนผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุปัญญาแตกฉานในหัวข้อ “ธัมมปฏิสัมภทา” (ข้อ ๒ ในปฏิสัมภทา ๔) คือ ปัญหารอบรู้ในหลักธรรมทั้งหลาย กับ “ปฏิภาณปฏิสัมภทา” (ข้อ ๔ ในปฏิสัมภทา ๔) คือ มีปัญหารอบรู้ใน (๑) ความคิดริเริ่ม (๒) ความคิดสร้างสรรค์ (๓) ความคิดประยุกต์คัดแปลง

กล่าวโดยสรุป ตามแนวคิดที่ถือหลักธรรม “มัชฌิมาปฏิปทา” [ทางสายกลางแห่งปัญญา] ที่เน้นการศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรม “ไตรสิกขา” [ศีล-สมาธิ-ปัญญา] ที่สัมปยุตต์ด้วย “อริยอัฏฐังคิกมรรค-อริยมรรคมีองค์ ๘” โดยเน้นแนวทางปฏิบัติใน ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) **เริ่มต้นด้วยปัญญา** (๒) **ดำเนินด้วยปัญญา** (๓) **นำไปสู่ปัญญา** ที่เป็นสังฆธรรมอันประเสริฐ ที่เรียกว่า “อริยสังข์ ๔” นั่นเอง ซึ่งทั้งหมดเรียกว่า “ปัญญาเห็นธรรม-ดวงตาเห็นธรรม-ธรรมจักขุ” [อาณาจักรธรรม = ปฏิจสงมุปบาท ๑๒-ปัจจย ๒๔] ในประเด็นนี้ คนส่วนใหญ่ไม่ค่อยให้ความสำคัญในแก่นสัทธรรมนี้ จึงเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย ที่พากันไปยึดมั่นแต่ในฝ่ายรูปธรรมแห่งสสารวัตถุ [วัตถุนิยม-วิทยาศาสตร์] โดยมีอคติลำเอียงกลัวภัยจะมาถึงตัวของนักวิทยาศาสตร์ยุโรปยุคมืดที่ศาสนจักรเป็นใหญ่ [ศตวรรษที่ ๑๔-๑๕] เลยปฏิเสธเรื่องจิตวิญญาณ [Spirituality] ทั้งที่ความเป็นจริงมนุษย์ประกอบด้วย ๓ ส่วน ได้แก่ (๑) “ร่างกาย” [Body] ซึ่งเป็นฝ่ายรูปธรรม = ศีล-**อริยศีลสิกขา** (๒) “จิตใจ-จิตวิญญาณ” [Mind] ซึ่งเป็นฝ่ายนามธรรม = สมาธิ-**อริยจิตตสิกขา** และ (๓) “ปัญญา” [Wisdom] ซึ่งเป็นฝ่ายที่เป็น “กฎธรรมชาติ” ในความเป็นสากล = ปัญญา-**อริยปัญญาสิกขา** ถ้าวัดประกอบทั้ง ๓ ส่วนนี้ ไม่เป็นเอกภาพเดียวกัน มนุษย์คนนั้นก็ไม่มีคุณสมบัติแห่งความเป็นมนุษย์ได้ [สัทบุรุษ-อริยบุคคล ๔] ฉะนั้น ตามนัยดังกล่าวนี้ จึงหมายความว่า การศึกษาโลกจะเลศล้ำขนาดไหน ก็อยู่ใน “สังสารวัฏ” [สังสาระ] แค่นั้น หรือ “สงสารทุกข์” หมายถึง ทุกข์ที่ต้องเวียนว่ายตายเกิด ทุกข์ที่ประสบในภาวะแห่งการว่ายวนอยู่ในกระแสแห่งกิเลส กรรม และวิบาก หรือเรียกว่า “สงสารสาคร” คือ ห้วงน้ำคือการเวียนว่ายตายเกิด ในการปฏิเสธองค์ความรู้ใหม่จากผู้รู้คนอื่น จึงเป็นคุณสมบัติของผู้มีอคติลำเอียงด้วยทิฏฐิหรือมิจฉาทิฏฐิแห่งตนจนเสียโอกาสในการพัฒนาปัญญาให้ก้าวอย่างถูกต้อง ลองพิจารณาให้ดี ทำไมเราจึงนิยามสรรพสิ่งในธรรมชาติเป็น ๒ อย่าง คือ (๑) “รูปธรรม” [Concrete] คือ ร่างกาย-Body กับ (๒) “นามธรรม” [Abstract] คือ จิตใจ-Mind ในเรื่องนี้ ไม่แนใจหมีแพนด้าน่าจะเข้าใจได้ดีกว่าคน ทำไมคนพูดไม่รู้เรื่อง เพราะฉะนั้น พวกที่เรียนมากๆ จึงไม่ค่อยมีความคิด ต่างจากผู้คิดค้นหลายๆ หรือนักประดิษฐ์ เพราะมีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ประยุกต์คัดแปลง ที่เกิดขึ้นภายในตนเองเป็นหลัก ไม่ได้รอความคิดของคนอื่น อันเป็นความรู้สึกที่เคยชินหรือคุ้นเคยกันว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง นั่นคือ ไม่ชอบ “**ความเปลี่ยนแปลง**” [Changes] ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เรียกว่า “**กฎอนิจจัง**” [Impermanence Law = **อัทธา ๓: อดีตัทธา-อนาคตัทธา-ปัจจุป็นนัทธา**] แต่ในทางเป็นจริงนั้น ในสังคมคนส่วนใหญ่ต่างพากันคิดว่า: “**ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง**” [ทุกสิ่งทุกอย่างเที่ยง] แม้แต่ความรักที่มีต่อกัน ทุกคนก็ยังเหมาว่า: “**มันคง ไม่แปรเปลี่ยน**” [ความจริงนั้น ชื่อว่า “**วิปริณามทุกขตา**” หมายถึง ความเป็นทุกข์เพราะความแปรปรวน ได้แก่ ความสุข ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์เมื่อต้อง

เปลี่ยนแปลงแปรไปเป็นอย่างอื่น] ยกตัวอย่าง เช่น คำว่า “ชรา” [Decay] คือ ความคร่ำคร่า ย่อมมี ๒ อาการ
ลักษณะ ได้แก่ (๑) “ปากฏชรา” หมายถึง ชราในรูปธรรม ชื่อว่า ปากฏชรา เพราะแสดงภาวะมีการหัก เป็น
ต้นในอวัยวะมีฟัน เป็นต้น หรือเรียกว่า “ตวิจิชรา” [ชราที่มีร่องรอย] และ (๒) “ปฏิจฉนชรา” หมายถึง ชราใน
อรูปธรรม เพราะไม่แสดงพิการเช่นนั้น หรือเรียกว่า “อวิจิชรา” [ชราไม่มีร่องรอย] ให้ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณา
ถึงการสร้างปัญญาในการศึกษาทั้งทางโลกกับทางธรรม ที่มีความสมดุลกันอย่างลงตัว ดังนี้

ปัญญาที่เกิดในการศึกษาทางโลกกับทางธรรม

(๑) “ปัญญาทางโลก” (๑) เรียนรู้-ค้นคว้า = **สุตมยปัญญา** (๒) คิดไตร่ตรอง-ค้นพบ = **จินตามยปัญญา**-
โยนิโสมนสิการ-ทฤษฎี-หลักการ-ระเบียบวิธีวิจัย เรียกว่า “**ปัญญาสามัญ**”

(๒) “ปัญญาทางธรรม” (๑) เรียนรู้-ซึมมวิจยะ = **สุตมยปัญญา** [สุตมยญาณ] (๒) รู้เห็น [ญาณทัสสนะ-สติ
กับสัมปชัญญะ]-หยั่งรู้ [ญาณ: จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชชา-แสงสว่าง] = **ปัญญาในสมาธิ-ปัญญาใน
วิปัสสนา** (๓) คิดไตร่ตรอง-ค้นพบ = **จินตามยปัญญา**-โยนิโสมนสิการ-วิสุทธิ ๗-อริยสัจ ๔ [จิน
ตามยญาณ-ทิพจักขุญาณ-วิปัสสนาภูมิ (ปัญญาภูมิ)] เรียกว่า “**ภาวนามยปัญญา**”

กระบวนการคิดที่เกิดขึ้นได้ทั้งในทางโลกและทางธรรม [สัมปยุตตธรรม-สหชาตธรรม-ญาณสัมปยุตต์]

[A] กระบวนการคิดฝ่ายโลกียญาณ

(๑) “นามรูปปริจเจตญาณ” [อุปาทานจันทร์ ๕ เป็นทุกข์ = วิบาก-ทุกข์สัจจ์]

สภาวะธรรมอันเป็นที่เกิดและดับแห่งตัณหา: “**ปิยรูป-สาตรูป ๑๐**” = อายุขณะภายใน ๖-อายุขณะ
ภายนอก ๖-วิญญาณ ๖-สัมผัส ๖-เวทนา ๖-สัญญา ๖-สัญญาเจตนา ๖-ตัณหา ๖-วิตก ๖

(๑) “**อดีต**” = อวิชา-สังขาร [กรรมภพ]

(๒) “**ปัจจุบัน**” = วิญญาณ [วิญญาณ ๖]-นามรูป-สพายตนะ [อายุขณะภายใน ๖-อายุขณะภายนอก
๖]-ผัสสะ [สัมผัส ๖]-เวทนา [เวทนา ๖-สัญญา ๖-สัญญาเจตนา ๖]-ตัณหา [ตัณหา ๖-วิตก ๖-
วิจารณ์ ๖]-อุปาทาน-ภพ [อุปปัตติภพ]

(๓) “**อนาคต**” = ชาติ-ชรา มรณะ [สังกิเลส: โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส = **อุปาทาน
จันทร์ ๕ เป็นทุกข์-สังสารทุกข์-ทุกข์**]

(๒) “ปัจฉยปริคคหญาณ” [เหตุแห่งทุกข์ = สมุทัยสังข์-ปัจฉิจสมุปปาต ๑๒]

วิธีคิดแบบอนุโลมปัจฉิจสมุปปาต [หาสาเหตุ] กับ วิธีคิดแบบปฏิโลมปัจฉิจสมุปปาต [ดับสาเหตุ]

(๑) “อดีต” [ต้นเหตุ] = (๑) *อวิชชา*- (๒) *สังขาร* [กรรมภพ]

(๒) “ปัจจุบัน” [ผลวิบากกับเหตุ] = (๓) *วิญญาน* [วิญญาน ๖] - (๔) *นามรูป*- (๕) *สพายตนะ*
[อายตนะภายใน ๖-อายตนะภายนอก ๖] - (๖) *ผัสสะ* [สัมผัส ๖] - (๗) *เวทนา* [เวทนา ๖-
สัญญา ๖-สัญญาเจตนา ๖]- (๘) *ตัณหา* [ตัณหา ๖-วิตก ๖-วิจารณ์ ๖] - (๙) *อุปาทาน*- (๑๐) *ภพ* [อุป
ปัตติภพ]

(๓) “อนาคต” [ปลายเหตุ] = (๑๑) *ชาติ*- (๑๒) *ชรา-มรณะ* [สังกิเลส: โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-
โทมนัส-อุปายาส = อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์-สังสารทุกข์-ทุกข์]

(๓) “สัมมสนญาณ” [ไตรลักษณ์ = วุฏฐานคามินีปฏิบัติทา-วิปัสสนาญาณ ๑๐ กับ อนุปปพปฏิบัติทา: มหา
วิปัสสนา ๑๘-การจำแนกอารมณ์ ๓๘-โพธิปักขิยธรรม ๓๗]

วิปัสสนาญาณ ๑๐: สัมมสนญาณ-อุทัพพยานุปีสสนาญาณ-กังคานุปีสสนาญาณ-ภยตูปัญฐานญาณ-
อาทีนวานุปีสสนาญาณ-นิพพิทานุปีสสนาญาณ-มญฺจิตุกัมมตญาณ-ปฏิบัติสังขานุปีสสนาญาณ-สัง
ขารุเปกขญาณ-สัจจานุโลมิกญาณ [อนุโลมญาณ]

มหาวิปัสสนา ๑๘: อนิจจานุปีสสนา-ทุกขานุปีสสนา-อนัตตานุปีสสนา-นิพพิทานุปีสสนา-วิราคา
नुปีสสนา-นิโรธานุปีสสนา-ปฏินิสัสคคานุปีสสนา-ขยานุปีสสนา-วยานุปีสสนา-วิปริณาม
านุปีสสนา-อนิมิตตานุปีสสนา-อปปณฺหิตานุปีสสนา-สุญญตานุปีสสนา-อริปีญญตธรรม
วิปัสสนา-ยถากุตญาณทัสนะ-อาทีนวานุปีสสนา-ปฏิบัติสังขานุปีสสนา-วิวิฏฐานุปีสสนา
การจำแนกอารมณ์ ๓๘: จิตมีราคะ ๘-จิตปราศจากราคะ ๘-จิตมีโทสะ ๒-จิตปราศจากโทสะ ๒-จิต
มีโมหะ ๒-จิตปราศจากโมหะ ๒-จิตหดหู่ ๑-จิตฟุ้งซ่าน ๑-จิตเป็นมหัคคตะ ๒-จิตไม่เป็นอม
หัคคตะ ๑-สตุตฺตริ ๑-อนุตฺตริ ๒-สุมาหิต ๒-อสมมาหิต ๑-วิมุตต์ ๒-อวิมุตต์ ๑

โพธิปักขิยธรรม ๓๗: สติปัญญา ๔ [สติสัมปชัญญะ]-สัมมปฺปชาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย์ ๕-พละ
๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมืองค์ ๘

หมายเหตุ: เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมแจ่มแจ้งชัดในแนวทางประพฤติปฏิบัติในการดับทุกข์ ซึ่งหมายถึง การเจริญ
ภาวนาท้งฝ่ายสมถะกับฝ่ายวิปัสสนาอย่างจริงจัง คือ เข้าใจในทุกขั้นตอนแห่งการปฏิบัติธรรม นั่นคือ
“อริยมรรคมืองค์ ๘” [ปฏิบัติทานุตฺตริยะ-การปฏิบัติอันเยี่ยม (ข้อ ๒ ในอนุตฺตริยะ ๓)]

อนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงอรรถะใน คำว่า “ลักษณะสากล-ความเป็นสากล” [Universality] นั้น ย่อมตรงกับ คำว่า “สามัญลักษณะแห่งไตรลักษณ์” [The Common Characteristics of the Three Characteristics of Existence] ทั้ง ๓ ประการ [The Basic Facts of Existence III] หมายถึง ธรรมที่เป็นสังขตะคือสังขารทั้งปวงเป็นสามัญเสมอเหมือนกัน จึงเรียกว่า “สามัญลักษณะ” [ไม่สามัญแก่ธรรมที่เป็น “อสังขตะ-วิสังขาร” ซึ่งมีเฉพาะลักษณะที่สาม คือ “อนัตตตา” อย่างเดียวไม่มีลักษณะ ๒ อย่าง ได้แก่ อนิจจตา-ทุกข์ตา] หรือลักษณะเหล่านี้เป็นของแน่นอน เป็น “กฎธรรมชาติ” มีอยู่ตามธรรมดา จึงเรียกว่า “ธรรมนิยาม” ดังนี้

(๑) “อนิจจตา-อนิจจลักษณะ = Impermanence” คือ ลักษณะที่เป็นอนิจจะ ความเป็นของไม่เที่ยง ลักษณะที่ให้เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง ไม่คงที่ ได้แก่

- (๑) เป็นไปโดยการเกิดขึ้นและสลายไป คือ เกิดดับๆ มีแล้วก็ไม่มี
- (๒) เป็นของแปรปรวน คือ เปลี่ยนแปลงแปรสภาพไปเรื่อยๆ
- (๓) เป็นของชั่วคราว อยู่ได้ชั่วขณะๆ
- (๔) แย้งต่อความเที่ยง คือ โดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธความเที่ยงอยู่ในตัว

(๒) “ทุกข์ตา-ทุกข์ลักษณะ = Misery-Suffering” คือ เครื่องกำหนดว่าเป็นทุกข์ ลักษณะที่จัดว่าเป็นทุกข์ ลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเป็นทุกข์ ความเป็นทุกข์หรือความเป็นของคงทนอยู่มิได้ ได้แก่

- (๑) ถูกการเกิดขึ้นและการดับสลายบีบบังคับอยู่ตลอดเวลา
- (๒) ทนได้ยากหรือคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้
- (๓) เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์
- (๔) แย้งต่อสุขหรือเป็นสภาวะที่ปฏิเสธความสุข

(๓) “อนัตตตา-อนัตตลักษณะ = Not-Self, Non-Ego, Egolessness, Impersonality” คือ ลักษณะที่เป็นอนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน ลักษณะที่ให้เห็นว่าเป็นของมิใช่ตัวตนโดยอรรถต่างๆ ได้แก่

- (๑) เป็นของสูญ คือ วางเปล่าจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา หรือการสมมติเป็นต่างๆ [ในแง่สังขตธรรม คือสังขาร ก็เป็นเพียงการประชุมเข้าขององค์ประกอบที่เป็นส่วนย่อยๆ ทั้งหลาย]
- (๒) เป็นสภาพหาเจ้าของมิได้ ไม่เป็นของใครจริง
- (๓) ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่เป็นไปตามความปรารถนา ไม่ขึ้นต่อการบังคับบัญชาของใครๆ
- (๔) เป็นสภาวะธรรมที่ดำรงอยู่หรือเป็นไปตามธรรมดาของมัน [ในแง่สังขตธรรม คือสังขาร ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยขึ้นต่อเหตุปัจจัย ไม่มีอยู่โดยลำพังตัวแต่เป็นไปโดยสัมพันธ์ อิงอาศัยกันอยู่กับสิ่งอื่นๆ]
- (๕) โดยสภาวะของมันเองก็แย้งหรือค้านต่อความเป็นอนัตตา มีแต่ภาวะที่ตรงข้ามกับความ เป็นอนัตตา

[B] กระบวนการคิดฝ่ายโลกุตระญาณ

(๔) “มรรคญาณ-อริยมรรค ๘” [โสดาปัตติมรรค-สกทาคามีมรรค-อนาคามีมรรค-อรหัตตมรรค]

(๕) “ผลญาณ-อริยผล ๔” [โสดาปัตติผล-สกทาคามีผล-อนาคามีผล-อรหัตตผล]

(๖) “ปัจจุเวกขณญาณ” [ญาณทัสสนะมีอาการ ๑๕]

(๗) “อาสวัภยญาณ” [อินทรีย์มีอาการ ๖๔]

(๘) “นิพพาน ๒” [สุอุปาทิเสสนิพพาน-อนุอุปาทิเสสนิพพาน (อรหัตตผลวิมุตติ)]

ด้วยเหตุนี้ องค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ คือ “จันท์ ๕” กับ “ปัญญา” ที่ปรับอยู่ในหลักธรรม “ไตรสิกขา” ได้แก่ (๑) ศีล: ร่างกาย = Morality (๒) สมาธิ: จิตใจกับฌาน = Concentration (๓) ปัญญา: ญาณ = Wisdom ถ้าธรรมนี้อธิบายความจริงในความเป็นมนุษย์ไม่ได้ ก็แสดงว่าธรรมทั้งหลายในพระศาสนา นี้ เป็นสิ่งที่ผิด หรือภาวะที่ผิด อันไม่ถูกต้องตาม “กฎธรรมชาติ” [Natural Law] นั่นคือ (๑) อริยสัจ ๔ (๒) ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ (๓) ไตรลักษณ์ และ (๔) ธรรมนิยาม ๓ เป็นต้น และประการสำคัญ องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นใน “ปัญญา ๓” [สุตมยปัญญา-จินตมยปัญญา-ภาวนามยปัญญา] ดังกล่าวนั้น ไม่สามารถสัมปยุตต์กับองค์ความรู้ในศาสตร์ สาขาปรัชญา กับวิทยาศาสตร์ได้ ที่เรียกว่า (๑) พุทธศาสนา (๒) พุทธปรัชญา (๓) พุทธศาสตร์ ฉะนั้น ถ้าเป็นสิ่งที่ผิด ไม่ถูกต้อง ผู้เป็นอริยบุคคลทั้งหลายนั้น ย่อมพูดไม่รู้เรื่องกับชาวมนุษย์โลกนี้ได้ เหมือนพวกที่เรียนจบปริญญาเอก [The Doctor of Philosophy] พูดจาไม่รู้เรื่องกับชาวบ้าน ไม่แน่ใจว่ารู้จริงๆ หรือไม่รู้อะไรเลย [จบมาแบบไม่รู้เรื่องอะไร แกรมท้ายพวกคนโง่ๆ ยังไปมกมายกับเศษกระดาษรับรองกันอีก ศัพท์บัญญัติ เรียกว่า “ดอกเตอร์จี้กลาก: The Doctor of Nescience” ถ้าเป็นของจริงนั้น เขาเรียกว่า “ผู้รู้-Scholar” ไม่ใช่จี้กลาก] เพราะฉะนั้น สังคมที่มีคนด้อยคุณภาพมากๆ ย่อมทำให้การขับเคลื่อนการพัฒนาสังคมทำได้ยาก เพราะคนเหล่านี้ ทำอะไรไม่จริง มีชีวิตที่ไม่จริง หลอกตัวเองและผู้รอบข้าง มิฉะนั้น ก็ปล่อยชีวิตไปวันๆ เหมือนแมงวันตอมจี ความรู้ในศาสตร์ต่างๆ ที่เรียกว่า “วิทยาศาสตร์” ที่เป็นศาสตร์ประยุกต์ มีอายุสั้นไปไม่ได้ไกล ต่างจากพระพุทธศาสนา ที่เป็นเรื่องจริงของชีวิต ตั้งแต่มาเกิดจนตาย เพราะตอนตายถ้ามีสติสัมปชัญญะอยู่ คงไม่มีใครพูดว่า “ $x = y + z$ ” แล้วขาดใจตาย ลองคิดเอาที่แล้ว ถ้าจะพากันตายจะพูดอะไร เป็นคำสุดท้ายบนโลกนี้ ถ้าจะพูดว่า “อรหันต์” แล้ว ก็รู้แล้วยังว่าแปลว่าอะไร ต้องทำอะไรถึงจะเป็นพระอรหันต์ เพราะตอนไม่ตายก็ไม่คิดจะค้นหาแนวทางการไปเป็นพระอรหันต์เลย มีแต่คิดทำเรื่องชั่วๆ กันเป็นส่วนใหญ่ ทั้งหมดนี้ แปลว่า “เพราะไม่รู้จริง: อวิชา” [และไม่คิดจะรู้ด้วยอีกต่างหาก-คิดว่าตนเองฉลาดกว่าคนอื่น “อติมานะ” (ข้อ ๑๔ ในอุปกิเลส ๑๖) คือ ดูหมิ่นท่าน ความถือตัวว่าเหนือกว่ายิ่งกว่าเขา ถ้าอาการหนัก เรียกว่า “อวมานะ” คือ การดูถูกเหยียดหยาม การลบหลู่ แทนที่จะเป็น “สัมมานะ” คือ ความนับถือ การยกย่อง การให้เกียรติ ทั้งหมดนี้แปลว่า “อย่าคิดชั่วทำชั่ว” นั่นเอง]

ประการสุดท้ายนี้ หลักเกณฑ์ในการปฏิบัติธรรมที่พึงรู้อย่างยิ่ง คือ (๑) การรู้ภูมิหลังของการเกิดขั้น ๕ กับปัญญา ซึ่งเป็นเรื่อง “อตตัตถ์ญญา” [ตัวกู-ของกู = อัตตา-อัตตริยะ] และ (๒) การรู้วิธีดับขั้น ๕ กับปัญญา ซึ่งเป็นเรื่อง “อนตตัตถ์ญญา” [อนัตตา-สุญญตา = ไม่มี “กิเลสสี่แห่งอวิชา” กับ ไม่มี “ปวัตตสี่แห่งชีวิตินทรีย์”] คือ “การดับขั้นปรินิพพานด้วยอนุภาทิสถนิพพานธาตุ” ที่เรียกว่า “ชีวิตสมลีส”] เรื่องที่กล่าวถึงนี้ เป็นเรื่องที่ต้องรู้อย่างยิ่งในบรรดาผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย หรือชาวพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง แก่เรื่อง “ขั้น ๕” นี้ พวกเราก็อ้างรู้ไม่ลึกซึ้ง พากันอยู่แบบหลงไหลไปในทางเสื่อม ไม่เข้าใจวิธีแก้ทางในฝ่ายเจริญ คนทำชั่วนั้นถามว่าอยู่ได้ไหม แต่อยู่แบบเผาไหม้ร้อนด้วยความชั่วที่มันทำกันไว้ คนทำดีก็อยู่แบบดีๆ ที่ตนทำไว้เช่นกัน แต่จะให้ดีกว่านั้น ต้องตั้งใจปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง ไม่มีอะไรบนโลกนี้จะดีไปกว่านี้อีกแล้ว อย่างน้อยก็ “เห็นตายก่อนตาย” หรือ “เห็นนิพพานก่อนนิพพาน” ถ้าจะตายจากโลกนี้ไป ก็ตายมีเสบียง “ทุนปัญญา” ติดตัวไปด้วย ไม่ใช่ตายแบบโง่ๆ หรือสิ้นคิด โดยไม่มี “ทุนปัญญาสะสม” [Accrued Intellectual Capital = อริยทรัพย์] ติดตัวไปภพหน้าอีก ในภาวะแห่งความตายนั้น มนุษย์ยอมทิ้งร่างกายนี้ให้เน่าเปื่อยไปเป็นธาตุทั้ง ๔ แต่ธาตุที่เหลืออยู่ได้แก่ (๑) “มโนธาตุ” [จิตใจ-ดวงจิตตามสภาพ-อุปนิสัยใจคอ-สติสัมปชัญญะ] กับ (๒) “วิญญาณธาตุ” [สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์-ดวงวิญญาณ-ธาตุรู้-ปัญญา] รวมกันแล้วหมายถึง “มโนวิญญาณ” นั่นเอง กล่าวโดยย่อ ร่างกายมนุษย์เลือกได้ตามกรรมกับวิบากที่เป็นไป แต่สิ่งที่เหลืออยู่ในสังสารวัฏฏ์ คือ “มโน [มโนธรรมหรือกิเลส] - วิญญาณ” [สติกับสัมปชัญญะ] แต่อย่างไรก็ตาม พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ทรงชี้แนะให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติเจริญภาวนา เพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายโดยปราศจากวิญญูะ ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์อีกต่อไป ก็อยู่ที่ว่าใครจะตั้งใจทำได้หรือไม่ได้เท่านั้นเอง เพราะฉะนั้น ผู้ได้พบกับพระธรรมคำสอนของพระองค์แล้ว ถือเป็นผู้มีโชค มีโอกาสดีที่จะศึกษาและปฏิบัติให้เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพานได้ จึงไม่ควรใช้ชีวิตด้วยความประมาทมองข้ามความสำคัญของอริยสังขารธรรมที่พระองค์ทรงเห็นหรือค้นพบ และมองข้ามไปอย่างน่าเสียดาย.

